

НИКОЛАЙ ВИРТА

ШИМОЛИЙ ФРОНТ

Ҳикоялар, очерклар, портретлар

А. Каҳҳор таржимаси

ЎзССР ДАВЛАТ НАШРИЁТИ
ТОШКЕНТ — 1942

МУНДАРИЖА

I. Дўстларимизнинг портретлари

Армия кўмондонининг қароргоҳида	5
Дўстим полковник	15
Катта жауглар бўлган жойларда	20
Жасурлик нима ўзи	23
Еростидаги госпиталь	27
Музейларни тиклайдиган инженер	30
Комиссар	35
Тундрада қирқ тўққиз кун	40

II. Шимолдаги лочинларимиз

Мурманскнинг ҳимоя қилиниши	46
Лешка деган оқ буғи. Унинг зенитчи дўстлари. Жучка деган асабий бир ит. Лешка қандақ қилиб гўштга ўрганганлиги ҳақида.	51
Узоқ бир оролда	54

III. Асирлар

Йипитайя қишлоқлик кичкина пастор	60
Париж — Кадалакша	65
Буларнинг ҳоли хароб	69
Икки олам	72

IV. Ундан-бундан

Ҳарбий театр	78
Жасур денгизчилар	82
Политрук Эрсенбургнинг концертлари	85
Урушда ҳам баъзан кўнгила хушлўғи бўлади	89
Хушчақчақ машиначилар	92
Партизанлар	93

СЎЗБОШИ

Бу тўпламга марказий газеталарда босилган хабарлар ва фронтда ёзилган хатлар кирган.

Булар ҳаммаси, шимолий фронтда бўлган чоғимда, турли вақтда ва ҳар хил жойда: тошларнинг устида, дивизия командирининг гулхани ёнида, Архангельскда, самолётда, юк вағонида, Москвада ёзилган...

Шунинг учун, услуб бирлиги ҳақида сўз ҳам бўлиши мумкин эмас, мен ўзим ҳам шундақа қилишга урунганим йўқ. Мен ҳарбир ҳикояда озгина бўлсада фронтнинг акси, урушнинг ҳиди бўлишини орзу қилардим. Шунга муясар бўлган-бўлмаганини — китобхонлар айтишар.

Фронтдаги қаҳрамонларимнинг ба'зибир хушчақчақ саргузаштлари тўғрисида ҳикоя қилиш ортиқча бўлмас деб ҳисобладим, чунки ўз ватанини фашистлардан ҳимоя қилаётган ёш Армиямиз энг қийин минутларда ҳам ҳеч қачон қувноқлик руҳини йўқотган эмас.

Ленинграддаги унутилмас кунларнинг хотираси учун бир учучи томонидан менга айтиб берилганларни адабий қолипга солиб „Партизанлар“ номли ҳикоялар тўпламига киргиздим.

Агарда китобхон, ҳарбий мухбирнинг хатларини ўқиб, менинг бу очерклардаги қаҳрамонларга бўлган муҳаббатимни ўртоқлашса, китобдан уруш тўғрисида ўзи билмаган нарсалар ҳақида бахра олса бас,— менинг муродим шу.

1941 йил 25 ноябрь

ДЎСТЛАРИМИНИНГ ПОРТРЕТЛАРИ

АРМИЯ ҚЎМОНДОНИНИНГ ҚАРОРГОҲИДА

Автомобильда бирнеча километр юришга тўғри келади. Кейин сўқмоқдан тўғри пиёда юриб, малум тошнинг олдида борилганда унга бурилиш керак. Тепаликка чиқишда беш жойда тўхтаб, часовойга пропуска кўрсатилади. Ундан кейин бошқа бир сўқмоққа тушиб олиб, ҳечқаёққа бурилмасдан, тўғри кетилади. Шу сўқмоқнинг охирига етилганда часовой сўнг мартаба пропуска текширди. Мана, қаршида Шимолий армия қўмондонларидан бирининг штаб-квартири.

Мен бу ерлардан кўп ўтганман, шу яқин атрофдаги тоғ-

ларда ҳам бўлганман, лекин неча минг кишиларнинг тақдири қўлида бўлган, урушни бошқарадиган, Қизил Армия формасини кийиб, қўлига милтиқ ушлаган ҳарбир киши учун сўзи қонун бўлган киши шу ерда туради деб сра ўйламаган эдим.

Тоғдан аллақачонлар юмалаб тушган иккита каттакан тошнинг срасига зангор бир бино солинган. У ҳечқаёқдан кўринмайди. Атрофи катта-катта тошлар блан тўсилган, тепаси тош бостирма, эшиклари шу қадар ниқобланганки, жуда яқин келгандагина кўриш мумкин халос.

Армия қўмондонининг ўзи ва унинг энг яқин хизматчилари тушадиган автомобильлар, доклад қилгани келадиган командирларнинг автомобильлари эҳтиёт юзасидан бу тепаликдан ярим километр нарида тўхтайдилар. Сўнгра мен юрган йўлдан юришади.

Часовой қўмондоннинг навбатчи адъютантини — ихчам тикилган форма кийган лейтенантни чақиради. У ёш ва шошқалоқроқ. Одамларнинг афт-ангори, отлари телефонларнинг номерларини ёдда тутишда бунга бас келадигани йўқ; ҳарқандай телеграмма бўлса ёзади, бирон одам зарур бўлиб қолса кўз очиб юмгунча топиб келади; қўмондоннинг хўжалигини бошқаради, унинг секретари ошхона ва гаражининг мудури; келган одам тўғрисида қўмондонга хабар беради. Лекин кўзга кўринмайди. Армия қўмондонининг яхши адъютанти бўлиш — катта сан'ат!

Адъютант мени бир бинога олиб кирди. Юмшоқ гилам солинган узун йўлак. Ўнг томонда еттита эшик. Биринчи уйда штабнинг навбатчиси ва штаб начальнигининг адъютанти туради. Нариги уй ошхона. Сўнгра қўмондон ва штаб начальнигининг ётоқхоналари. Бу икки уйнинг орасида эшик бор. Кабинетда ёзув устали ва иккита кресло туради. Стол ва деворларида олтита ҳархил телефон. Бешинчи уй армия ҳарбий кенгаши а'зосининг ётоқхонаси ва кабинети. Олтинчи уйда қўмондонининг адъютанти туради. Энг охириги — еттинчи уйга кирдик. Бу уйда оператив бўлимнинг начальниги туради. Командарм, штаб началь-

ниги ва ҳарбий кенгашнинг а'золари нима тўғридадир кенгашмоқда бўлиб, бир соатдан кейин бўшар экалар, шунинг учун мени аввал оператив отделнинг начальниги қабул қилди.

* * *

Адъютант: „Ҳарбий мухбир сиз блан гаплашмоқчи“ деди.

Ёқасида полковник унвонининг белгилари бор кенг елкали киши ўрнидан тўрди. У новча, харита ва турли қоғозлар устида кўп ўтираберганидан букчайганроқ, сочига оқ тушган, юзи Наполеон маршалларидан бирининг юзига ўхшайди.

— Хурсандман. Нарсаларингизни ўқиганман, биламан,— деди полковник ва нозик ва оппоқ қўлини менга узатди.— Мен полковник Иванов бўламан.

Урушга қадар Москвадаги Ҳарбий Академиялардан бирида профессор бўлган бу одамни мен бир ўртоғимдан эшитган эдим. Шунинг эслаб:

— Мен сизнинг тўғрингизда Москвада эшитган эдим,— дедим.

Полковник Москва, ажойиб шаҳримизга немис аэропланларининг қилган ҳужумлари тўғрисида саволлар берди. Мен немислар Москванинг ҳусини бузишаолмайди, пойтахт халқи — ҳамон илгаригидай жасур, лондонлиларга ўхшаган уруш вақтининг нотинч кунларига ўрганиб қолишган дедим.

Икковимиз ҳам ёнимиздан трубка олдик. Полковник менинг трубкамага қизиқди. Менинг трубкама кичкинагина Ирландия трубкаси эди. Полковник рус кишига хос оқ кўнгиллилик блан менинг трубкамага ҳаваси келди. Ўзининг трубкаси жуда ёмон эди. Шундан кейин менинг адабий ишим, планларим, уруш бўлиб қолиб тўхтаб қолган ёзув-чизувларим тўғрисида сўради.

— Менинг яқин-ўртада қиладиган ишим—сизнинг армиянгиз тўғрисида бир нарса ёзиш,— дедим.

Полковник дарҳол дивизиялар, полклар, мен албатта боришим керак бўлган жойларни айтиб берди. Мен унинг сўзларига қулоқ солиб, ҳаммасини эсга олиб қолдим. Сўхбатимиз бирнеча мартаба бўлинди: гоҳ армия алоқа ишлари начальниги келиб, янги қурилган телефон линияси ишга тушганлигидан хабар беради, гоҳ телефон жиринглайди, гоҳ бир ёқдан келган қисм командири буйруқ олгани киради...

Агар армия қўмондони унинг мияси, штаб начальниги унинг асаблари бўлса, оператив бўлимнинг начальниги армиянинг юрагидир. У армиянинг ҳамма оператив ишларини бошқаради; бутун операциясини ишлаб чиқади ва операциянинг қандоқ бораётганлигини кўзатиб туради. Фронтда бўлган қисмлардан унга ҳар куни уч марта оператив ахборот келади. Бу ахборотлар йиғилиб уруш майдонидаги аҳволнинг манзарасини кўрсатади. Малум соатда рўй берган аҳволдан бетўхтов хулоса чиқарилади. Бу хулосани оператив бўлимнинг начальниги чиқаради ва штаб начальнигига беради. Ҳаммалари ўтириб, навбатдаги операциянинг проектini муҳокама қилишади. Бу проект эса, қўмондонга берилади. Проектни қўмондон батамом қабул қиладими, ўзгартирадими, унга бирон нарса қўшадими, ё буткул рад қиладими — ўзи билади.

Кейинчалик билсам, Наполеон маршалларининг бирига ўхшаган полковник оператив бўлимининг начальниги ва армия штабининг начальниги ишини ҳам бажарар экан, чунки армия штабининг начальниги бугун фронтнинг чигал бир операция ўтказиладиган участкасига кетган экан.

* * *

Мана, штаб начальниги — полковник. Мен илгари штабда ишлайдиган одамларни қандай тасаввур қилган бўлсам, бу одам ҳам шундоқ экан. Жуда чиройлик, башанг кийинган; қомати келишган, истараси иссиқ, бама'ни. Харақтери жойида, генерал штабининг офице-

рига хос улугворлик. Жангларда хизмат кўрсатиб олган бирнеча орденлари кўкрагида ярқираб турган бу ёш полковник менга жуда ёқди. Унинг адабиёт, сан'ат ҳақидаги фикрлари жуда ма'ноли ва янги фикрлар... У фақат рус адабиётинигина эмас, англиз, америка ва француз адабиётларини ҳам яхши билади; Гетенинг муҳиби, Шекспир, Лев Толстойларни яхши кўради; Диккенс, Шоу, Бальзакларни самимий ҳурмат қилди.

Қисқаси, жуда тез иноқ бўлиб қолдик. Бу кичкина уйда учовимиз ўтириб гаплашган гаплар узоқ вақтлар эсдан чиқмайди.

Оқибат, адъютант мени армия кўмондони генерал-лейтенантнинг ҳузурига таклиф қилади.

Кўмондоннинг фамилияси менга илгари ҳам малум эди. Генерал эски солдат, Испанияда кўнгилли аскар бўлиб урушганлигини ва ўша ерда кўтарилганлигини, фин уруши вақтида жасурлик билан жанг қилганлигини билар эдим. Бундан ташқари, унинг армияси финлар билан немисларнинг ҳужумларини қайтариб, ҳар иккаласига ҳам катта талафот етказганлиги унинг қандоқ киши эканлигини кўрсатиб турар эди.

Бу муҳтарам саркарданинг кабинетига тортиниброқ кирдим.

Бу одам ўрта ёшларда, салаботлик зарҳал ҳошялик генерал мундирининг ёқасига унинг генерал-лейтенантлик унвонини кўрсатадиган учта олтин юлдуз қадалган. Кўкрагида аллақанча орден. Бунинг солмоқли ҳаракатлари, келишган қомати, улугворлигини кўрганда ҳурмат қилгинг келади, Қизил Армиядаги мовқи'ни билганингда эса, сури босади.

Генерал ҳам Москва тўғрисида, эшитган ва кўрганларим ҳақида саволлар берди. Армияга ёзучи келганлиги учун хурсанд эканлигини билдирди ва ҳарбий телеграфдан тортиб, автомобильгача ҳарқандай ёрдам керак бўлса беришни ва'да қилди... Мен генерал ҳуш қабул қилганлиги, айниқса телеграфдан фойдаланишга имконият бер-

ганлиги учун ташаккур билдириб, хайрлашдим. Генерал корпуслар ва дивизияларни бошқарадиган марказнинг қандай ишлашлигини кўриш учун штабда бирнеча кун туришни таклиф қилди. Шундан кейин полковник Ивановга фронтдаги ишлар блан мени таништиришни буюрдим.

— Ҳамма нарсани айта беринг,— деди қўмондон сўзининг охирида.

Шу гапдан кейин армиянинг ҳамма ишини билиш имконияти туғилди.

* * *

Армия штабининг буйруғига мувофиқ, сон-саноксиз бўлимлар ишни кеч соат еттида бошлаб, эрталаб соат саккизда тугатишади, кундуз куни ухлашади. Шундай қилиб, мен нонуштани кеч соат тўққизда, тушки овқатни кечаси соат учда, чойни эрталаб соат олтида, кечки овқатни соат еттида қилиб, эл қатори соат тўққизда ётдим.

Полковник Иванов нариги уйдаги телеграфга тез-тез чиқиб турар эди. У ерда штабни фронтдаги қисмларга, Ленинградга, Москвага боғлайдиган турли-туман аппаратлар бор эди. Бундан ташқари, штаб ба'зи йирик қўшилмалар блан радио орқали алоқа қилар ва бош қўмондоннинг Қароргоҳи блан эса тўғри телеграф орқали гаплашар эди.

Полковник дивизия командирлари блан гаплашади, малумотлар қабул қилади. Кечки соат саккизгача унинг қўлида етарли малумотлар тўпланadi. Полковник бу малумотлардан кундузги ахборот тузади. Бошқа вақтда мудом харита устида ўтиради. Харита устида ўтирган вақтида суратини олдим. Штабда электр йўқ, керосин лампа ёқилади.

Харитада душман қисмлари кўк чизиқ блан, бизнинг қисмларимиз қизил чизиқлар блан белгиланиб қўйилган. Бу харита устида ўтирган, сочига оқ тушган киши сра эсимдан чиқмайди. Ба'зан у, бирон хулосага келиш учун, харита устида икки соатлаб ўтиради. Турган гапки, бутун

уруш майдонини, бутун бу территорияни яхши тасаввур қиларди, бирон тепаликнинг фойдасини, бирон чуқурликнинг қанчалик хавфли эканини, дар'ё ва кўлларнинг фойдасини яхши билади. Шу соатларда унинг бутун фикри ёди: қандақ қилинса совет қисмлари эртага яхши шароитда, ва оз талафот бериб, ғалаба қозониш учун кўпроқ имкониятга эга бўлиб жанг қиладилар?— деган нарсада.

У кам тамоқ, лекин кўп чекади. Мен унинг қаттиқ гапирганини ёки ҳаяжонланганини сра кўрмадим. Ҳатто телеграф совуқ ва жуда совуқ хабар келтирган вақтда ҳам ўзини вазмин тутди. Ҳарқандай ваҳима блан савол берсам;

— Уруш — ўз оти блан уруш, ҳужум ҳам қилинади, чекиниш ҳам булади, лекин ғалаба мағлубият блан ёнмаён бўлади. Хотиржам бўлинг, — деб жавоб беради.

„Хотиржам бўлинг“ — полковник Ивановнинг энг яхши кўрган гапи. Ҳақиқатан бутун фронтда хотиржамлик эди.

* * *

Бу орада телефон ва телеграф кундузги жанг майдонида бўлган ишлар ҳақида янгидан-янги хабарларни келтириб турар эди. Дар'ёлар, кўлларнинг номи, тепаликларга белги учун қўйилган рақамлар, полкларнинг номерлари, тўплар, пулемётларнинг сони эшитилади, нималар қўлдан кетгани ва қандай ўлжалар олингани хабар қилинади.

Полковник худди машинадай ишлар эди. Унинг ёнидаги уйда қўмондон баланд товуш блан гапирди.

Мени, унинг олдига чақиришди.

Қўмондоннинг олдида армия кадрлари бўлимининг начальниги майор доклад қилиб ўтирган экан. Майор ўз командирига бугунги жангларда иш кўрсатган командир ва жангчилар тўғрисида доклад қилмоқда. Унинг қўлида бир даста мукофот варақалари. Бу варақалар бу ердан узоқда, бирон дивизияда тўлдирилган фалон жангчи немисларга қарши жангларда жасурлик кўрсалганлигини

мукофотга сазовор эканлигини дивизия начальниги полк командиридан, полк командири эса, рота командиридан билган.

Дивизия командири жасурлик кўрсатган кишининг қилган иши кўрсатилган мукофот варақасини тасдиқлаб, бу одамга медал муносиб деб ёзган. Мен кирганимда майор навбатдаги мукофот варақасини ўқиб турган экан, Гап полк котиби сержант Хробистов тўғрисида борар эди. Финлар кутилмаган вақтда қисмларимизнинг орқа томонига ўтиб олишди. Ўқ-дори ва пулемётлар юкланган транспорт қамол хавфи остида қолган. Сержант шу ерда бор одамларни йиғиб, душманга қарши жангга олиб кирган. Лекин кучлар барабар эмас эди. Ўзи ҳаммадан яхши уришган ва бирнеча жойдан ярадор бўлса ҳам, душман батамом қириб ташланмагунча жанг майдонидан чиқмаган.

— Дивизия командири нима беришни таклиф қилади?— деб сўради генерал.

— „Жасурлик учун“ медали.

— Бу полковникнинг хасислигини қаранг-а!— деди генерал менга қараб,— у одам каттакон бир транспортни ҳалокатдан қутқорибди, кўп еридан ярадор бўлибди-ю, шунга медал бермоқчи-я. Ёзинг: Жанговар орденга муносиб. Беринг, қўл қўяй. Хўб. Бундан кейин...

Шундай қилиб, душман блан мардона жанг қилган дов'юрак кишилар бир-бир кетин менинг кўз олдимдан ўтмоқда. Генерал кўрсатилган жасоратларнинг тасвирига диққат блан қулоқ солиб, Совет мамлакатининг содиқ фарзандларини софдиллик блан мукофотлайди.

* * *

Кечаси соат учда қўмондон бизни овқатга таклиф қилди. Биз жуда кетиворган иссиқ карам шўрва, кофе ичдик. Фронтдаги ишлар тўғрисида гаплашдик.

Овқатдан кейин генерал армия артиллерияси начальниги бўлган полковникни қабул қилди. Бу артиллериядан

фашистлар жуда-жуда қўрқишади. Сўнгра телефон орқали маҳаллий ҳукумат вакиллари блан гаплашди. Маҳаллий ҳукумат вакили Шимолий ўлка ҳарбий эҳтиёжлар учун ўз кучларини қандай сафарбар қилаётганини айтади.

Вақт ўтиб бормоқда. Оқибат, полковник Иванов хари-талари ва ахборотларини кўтариб кирди. Энг муҳим гап бошланди. Мен улар блан хайрлашиб чиқмоқчи эдим, генерал тўхтатди.

— Ҳаммасини кўришингиз, ҳаммасини билишингиз ке-рак. Девонга чўзилинг. Эрталабгача шу ерда бўлинг. Ҳозир сизга кўрпа-ёстиқ ва бошқа ҳамма керакли нарса-ларни келтириб беришади.

Полковник Иванов хатирасини ва бутун ҳужжатларини ёйди. Армияда сиёсий масалалар блан машғул бўлган ҳарбий кенгаш а'зоси келди. Кўп миқдордаги қуроли кучларнинг эртага қиладиган ҳаракатини белгилаб бера-диган кенгаш бошланди. Яна дар'ё ва кўприкларининг оти, дивизияларнинг номерлари, командирларнинг фами-лиялари эшитилабошлади... Қўмондон Москвага юборила-диган навбатдаги оператив ахборотга қўл қўйди. Бу ахбо-ротда қисқагина қилиб, бутун фронт бўйлаб уруш давом этмоқда, дейилган. Броқ, бу қисқагина сўзлар остида қанчалик қаҳрамонлик ва шавкат, қанчалик меҳнат, икки томондан бўлган қанчадан-қанча қурбонлар, қандай қиз-гин жанглар, ҳужумлар, қаҳрамона разведкалар, атакалар беркиниб ётади.

Шундан кейин генерал эртага бўладиган операциялар тўғрисида полковник Иванов блан ҳарбий кенгаш а'зоси-нинг фикрини эшитди. Булар чиқиб кетишди. Генерал ўрнидан турди ва папирос чекиб, кабинетда уёқдан-буёққа юрди. Унинг оғир гавдаси остида пол ғижирлади. У яна харита ёнига қайтиб келиб, бирнималар деб пичирлагани ҳолда, узоқ ўйланди. Алланималар ёзди, йиртиб ташлади, яна ёзди. Креслодан туриб, яна нари-бери юрди, дераза-нинг ёнида тўхтаб, ойнани бармоғи блан чертди.

Мен армияда энг муқаддас минутларни, қўмондоннинг ма-

лум бир қарорга келаётган минутларини кўрдим. Бу минутлар айниқса ҳозир дабдабали минутлар, чунки фронтнинг жанубий участкасида қандақ ҳал бўлишига жуда кўп нарсалар боғлиқ бўлган жанг давом этмоқда эди. Нотўғри бир қадам ташланса, лозим бўлмаган вақтда зарба берилса, нотўғри иш кўрилса, душман ҳаво олиб кетиши мумкин.

Генерал яна папирос чекиб, менга ҳам тутди. У менга нима тўғридадир савол берди, лекин берган жавобимни эшитмади шекилли. Шу хилда икки соат ўтди. Аллақачон келтирилган чой совуб қолган эди, генерал бир кўтариб шмирди.

Генерал оқибат столининг ёнига ўтириб, хат ёзабошлади. У, харитага қараб-қараб, узоқ хат ёзди. Соат етти: Генерал кўнғироқ чалган эди, ҳамавақт тетик, ҳамавақт кулиб турган адъютант кирди.

— Полковник Ивановни чақиринг, — деди генерал:

Полковник кириб, генерал ёзган нарсани ўқиди-да, чиқиб кетди. Нариги уйда ёзув машинаси тикиллайбошлади. Генерал кўчага чиқди. Тонг отиб қолибди. У йигирма минутча сўқмоқда айланиб юради, сўнгра уйнинг эшиги олдида ўтириб, йўлга, тоғ орқасидан чиқиб келаётган қора булутга, балиқчиларнинг қайиқлари қопқорайиб турган кўлга зеҳн солади.

Полковник ёзув машинасида босилган, армия бўйича берилган буйруқни олиб келди. Бу нарса қўмондоннинг кабинетида эшитган гапларимнинг натижаси. Генерал буйруққа қўл қўйди, полковник телеграфга қараб кетди.

Генерал кечки овқатни еб, мен блан хайрлашди-да, ухлагани кетди.

Менинг уйқим келмади. Ўрнимдан туриб телеграфга — полковник Ивановнинг олдига бордим. У ердан икковимиз бирга қайтдик. Бир стакандан совуқ сут ичдик. Полковник бўладиган операцияни менга тушунтириб берди. Жуда ажойиб операция ва бу идея, албатта, полковникдан чиққан.

Соат тўққиздан ошганда уйқига кетдим.

Қумондоннинг ёнида бирнеча кунни мана шу хилда ўтказдим. Фронтга жўнашим олдида полковник менга эҳтиёт бўлинг, боришингиз зарур бўлмаган жойга борманг, мардлик нисбий бир нарса ва ҳоказолар деб насиҳат қилди. Хайрлашдим.

Янги ортдирган дўстим полковник Иванов блан ҳам хайрлашганимда, ўзимнинг кичкина Ирландия трубкамини хотира қилиб бердим.

ДЎСТИМ ПОЛКОВНИК

Эллик ёшлардаги, жуда орриқ, новча Вольтер қиёфасидаги, кулранг плаш, пишшиқ кўн этик кийган бир кишини кўз олдингизга келтиринг.

Бошида оддий пилотка, сочига оқ тушган. Боқишлари жуда зийрак. Ўзи жуда серқочирим одам Русиянинг энг шимолида қутб доирасида немислар ва финлар блан урушаётган қаҳрамон дивизия командири полковник Вешчезерскийнинг ички ва ташки қиёфасининг бутун гўзаллигини тасвир қилишга қаламим ожизлик қилади.

Полковник Георгий Вешчезерский рус қишлоқ руҳонисининг ўғли. Ўзи кекса солдат. Немислар блан икки марта урушган. Биринчи жаҳон урушининг эсдан чиқмайдиган кунларида Ғарбий фронтда младший офицер эди. Ундан кейин немислар гуллаётган Украинани биринчи марта босиб олганларида, Украинада рота командири бўлган. Финлар блан ҳам икки марта урушган. Оқ финлар блан бўлган урушда Вешчезерский майор бўлиб, 81-нчи полкка командирлик қилган эди. Полк ўзининг шарафли ишлари учун ҳукуматдан олий мукофот — Ленин ордени олган. Вешчезерский ҳам Ленин ордени блан мукофотланган.

Немислар совет тупроғига босиб кирган вақтларида Вешчезерский дивизия командири қилиб тайинланди. Мен яқиндагина дивизиянинг команда пунктида меҳмон бўлдим. Бу шарафли қўшилманинг полкларини, роталарини кўрдим.

Ботирлиги бланми, „немисдан бир қадам ҳам орқага қайтиш йўқ“ деган назарияси бланми, қизиқ муомалалари бланми, нимаси бланлир, Суворовга ўхшаган бу чол мени жуда ҳуш қабул қилди. Бу одам қўрқоқликни бутун вужуди блан ёмон кўрадиган, қўрқиш ҳиссини одамлардан буйруқ ва ва'зи-насихатлар блангина эмас, ўз тўппончаси блан йўқотадиган жасур, адл саркарда деган гап тарқалган эди.

У қўрқоқларга нисбатан жуда қаттиқ қўя. Шу блан бирга, ўз қўлостидаги ботир йнгитлар блан фахр қилади. Жангда ўзини кўрсатган оддий аскарларни дадиллик блан командирлик вазифаларига кўтаради, очиқ қўллик блан уларни мукофотлайди, эркалайди, севади. Лекин унинг муҳаббатини қозонган одам қаҳри қанчалик ёмон эканлигини ҳам билиб олади.

* * *

Дивизиянинг команда пункти олдинги позициялардан бирнеча километр берида, тик жарнинг остида ширин балиқлар тўлиб ётган ажойиб бир кўл бўйига яқин бир пасқамликка ўрнашган. Бундан бирнеча қадам нарида сойлик бор. Бу сойликдан кўлга қараб сой оқади.

Катта-катта тошлар орасида душман назаридан яхши ниқобланган гулхан кечаю-кундуз ёнади. Дивизия командири полкларга, батарея ёки батальонга йўл-йўриқ кўрсатгани кетмаган бўлмаса, устида плаш, сўйилга таяниб олдинги линиядаги окопларда мудофаа иншоатларини текшириб юрмаган бўлса, ҳамавақт шу гулхан ёнида ўтиради.

Вешчезерский қолган ҳамма вақтини шу гулхан ёнида ўтказди. Бу эски партизанлар одати. Полковник ўз ко-

мандирларини, комиссарларини, журналистларини, врачларини, кинооператорларини шу гулхан ёнида қабул қилади; ҳарбий асирларни ҳам шу ерда сўроқ қилади, шу ерда чой ичади, газета ва китоб ўқийди, ухлайди. Ҳаво жуда ёмон бўлган тақдирдагина гулхандан сал нариги қурилган чодирга кириб кетади.

Гулханнынг устида бир чойнак булоқ суви. Полковникнинг стакани ҳам шу ерда. У ҳамавақт чой ичади. Ўзи хуш кўрган одамларга ҳар замон чой беради.

У овқатни ҳам шу гулханга яқин ерда ейди. Брезентдан қилинган айвончага битта стол блан иккита скамейка қўйилган. Полковник шимолда узоқ йиллар хизмат қилиб жуда кўп ёр-дўст ордирган. Буларнинг орасида йирик сабзавот ва сут хўжалигининг ноцальниги ҳам бор. Полковникнинг дастурхонида ҳамавақт янги помедори, барра бодринг, шолғом, сабзи, янги соғилган сут бўлади.

Мен полковник Вешчезерский блан бир стол ёнида ўтирдим ва шу блан фахрланаман.

* * *

У жуда ажойиб одам! У тош устига тўшалган жойидан кундузи соат иккиларда туради. Ёстиғи березанинг ёуласи, кўрпаси плаш. Бет-қўлини ювади, нонушта қилади, чой ичади, келтирилган малумотларни қабул қилади ва ўз штабини кенгашга чақиради.

Гулханнынг тепасидаги икки ғорга унинг алоқачилари ўрнашганлар — телефон, телеграф ва радио бор. Шу алоқа воситаларидан фойдаланиб, полклар, батареялар ва шунингдек генерал, армия қўмондони блан гаплашиб туради.

Сўнгра ё полкка қараб кетади, ё бўлмаса командирларни қабул қилиб, уларга топшириқлар беради.

Кечқурунлари ҳамавақт гулхан ёнида ўтиради. У ё китоб ўқийди, ё бўлмаса кўпинча березага суяниб, оёғини қизиб турган тошларнинг устига қўйиб пинакка кетади.

Полк командири келса, бир паст унинг ёнида жим

утиради. Адъютант уни секин уйғотади. У секин ўрнидан туриб, сўрашади, сўнгра бир стакан чой ичади. Агар шу вақтда чойга таклиф қилса, командир биладики, полковник хурсанд. Агар чойга таклиф қилмаса, бечоранинг шўри қуригани шу. Полковник тамом ўзгариб кетади. Унинг солмоқли ҳаракатлари, мудраган ҳолатда қаерга кетади. Унинг қаршисида бўкириб турган арслон, қўрқув соладиган одам, қаттиқ қўл, талаб қилучан, хипчиндай тегадиган гапларни одамига қараб ба'зан заҳарханда қилиб, ба'зан дағаллик блан айтадиган командир туради.

Агар бу шахс ватан олдида бирон гуноҳ қилиб қўйган бўлса, полковник жуда бераҳм.

* * *

Полковник жангда улуғвор.

Мурманскка генерал Бах тузган хилланган немис отрядлари босиб бормоқда эди. Бах ўз солдатларига Мурманскни талайсизлар, кейин дам олгани уйларингизга кетасизлар деб ва'да қилган. Биз ҳақиқий босқинчиларга, одам ўлдириш ва талаш учун ҳеч нарсадан қайтмайдиган кишиларга тўғри келган эдик. Дивизия бардош бераолмайдиганга ўхшар эди. Полковник Вешчезерскийнинг қисмларидан ҳам қўрқоқлар чиқди. Улар бу қуюнга бардош бермай қўрқоқлик қилишди.

Полковник Вешчезерский ўнта қўрқоқни отиб ташлади ва бутун фронтда тартиб ўрнатиб, ўзи намуна бўлиб жангчиларни руҳлантирди. Шу блан душманнынг қисуви бўшашди.

Генерал Бах ўз буйруқларида Мурманск бойликларини бекор та'риф қилди, офицерлар ўз солдатларига арақ блан бекорга далда беришди, энг ашадлий фашистлар бекор тикка атакага боришди. Дивизия буларни Мурманск йўлига ўтказмади. Совет артиллеристлари ҳужум қилиб келаётганларни рўпарадан тўпга тутишди, ўқчилар рўпарадан отишди, пулемётчиларимиз уларни йўнғучқадай ўриб ташлади.

Энг оғир минутларда ва энг хавфли жойларда Вешчезерский пайдо бўлиб қоларди. Батальонлар найза жангига киришди, немислар орқага қайтишди. Генерал Бахнинг бутун отряди ҳалок бўлди. Баж фақат одам ва яроқ-аслаҳа эмас, балки ҳозир Вешчезерский дивизияси ишғол қилиб турган энг яхши позицияни ҳам йўқотди. Мурманска бўлган кейинги юришлар ҳам барбод бўлди.

Бу жойларда уруш кечаси бошланади. Қоронғи тушиши блан разведкачилар душман турган томонга ўтиб уруш қиладилар ва шу блан унинг заиф жойларини билиб оладилар. Замбарак гумбурлайди, артиллерия отишмаси бошланади, дам у ерда, дам бу ерда пулемёт тариллайди, мушаклар отилиб, миналар ёрилиб, уфуқни ёритади.

Полковник бундай соатларда бутун диққатини айниқса бир жойга тўплайди. У гулхан ёнида комиссар блан бирга ўтириб, бирин-кетин буйруқлар беради. Даракчилар ҳеч тинмай югуришади — бутун алоқа ишга солинади, ҳамма оёқ устида.

Тонг отиб тунги гумбурлашлар босилгандан кейин полковник бир стакан чой ичади ва ухлагани ётади. Бутун бир соат бўйи биз Толстой ҳақида, янги аэропланлар, Диккенс, Хемингуэй романлари ҳақида суҳбат қиламиз. Қарасам, полковник чарчаган, мудрамоқда. Адъютант гулханга ўтин қалайди. Ҳаво совуқ, нам, мен палаткага кириб, мўйна кўрпанинг орасига кираман. Полковник эса кулранг плашига бурканиб гулхан ёнида ётади.

* * *

Ноябрь ойида эшитсам, дўстим полковник Вешчезерскийга генерал-майорлик унвони берилибди. Бу кун мен учун ҳам байрам бўлди ва фикран у блан бирга шимолда, қорлар, бўронлар ичида ватаним учун, унинг озодлиги ва улугворлиги учун жанг давом этаётган жойларда бўлдим.

КАТТА ЖАНГЛАР БЎЛГАН ЖОЙЛАРДА

Дивизиянинг комиссари Орлов яқинда зўр жанглар бўлган жойларни менга кўрсатди. Бу хунрезликда немисларнинг ўқчи тоғ дивизияси полкларимизнинг қудратига дучор бўлиб, тор-мор келган. Уруш бошлангандан кейин немислар ва финлар сон ва техника жиҳатидан вақтинча устунликларидан фойдаланиб, чегарадан ўтган ва бирнеча километр бизнинг тўпроққа кирганларидан кейин немис қўмондонлиги Мурманскка йўл очик, махсус қўшиннинг зарбасидан сўнг бирнеча кундан кейин Мурманск қўлга киради деб айюханнос солди.

Қаршимда улугвор бир кўл. Унинг атрофини ҳўмрайиб турган тоғлар ўраб олган. Фашист кемаси генерал Бахни шу ерга олиб келган, герман қўмондонлиги унга Мурмански олишни топширган. Бах хилланган қисмлардан отряд тузди, уни артиллерия, пулемёт ва автомат милицлар блан қуроллантириб, урушга киргани фотиҳа берди.

Бир кун эрталаб Бахнинг отряди сойдан ўтиб полки-мизнинг роталаридан бирига дуч келди. Бу рота шу рай-онни қўруқлаб турар эди. Рота шошиб қолди, фашистлар полк артиллериясининг ўқ отиш позициясигача келиб қолди.

Мен Шерстнев қўмондонлик қилган бу батареяни ата-йин бориб кўрдим. Батарея жуда кўп фашистларни қириб ташлаган.

Шу ерда мени сержант Фёдор Дудко блан таништир-дилар. Фашистлар батареяга тикка бостириб келишаве-рибди. Лекин бу хилдаги руҳий найрангбозлик уларга жуда қимматга тушибди. Бир Дудконинг ўзи замбараги блан ўттиз бешта фашистни қириб ташлабди. Фашистлар совет батареяси олдида тўртюз ўлик қолдириб, орқага қайтишибди. Руҳий атака барбод бўлибди. Шундан кейин немислар бизнинг позицияга тикка бостириб келмайдиган бўлиб қолишибди. Улар тепаликларнинг ёнбағрида окоп кавлаб ётишар экан.

Мана, душман яқиндагина ташлаб кетган бўри уялар. Бу ердаги ҳамма нарса фашистларни эслатади: француз коньяklarининг бўш шишәлари, „Фирст Сардинел“ дегән Норвегия кўйсерваларининг қўғилари агнаб ётибди. Мана, Даниядан олиб келинган шоколаднинг қоғози, алланима балодан қилинган бир ҳовуч бўғирсоқ, тоғ жойларда кийиладиган ва остига темир қопланган оғир ботинка. Бу ботинканинг эгәси ялангоёқ қочиб кетибди.

Мана, Советлар Иттифоқи ҳақида ёзилган бир даста варақа. Совет қўшинларига қарата „Биз томонга ўтинглар, сизларга овқат берамиз“ деб ёзилган варақа кишининг кўнгисини қийратади. Бу варақаларни қизил аскарлар масхара қилишади. Узлари ўлган отнинг гўштини ва алланима балолардан қилинган бўғирсоқ ейдиган фашистлар бошқага қандай овқат беришларини ҳеч ким билмаса ҳам, қизил аскарлар жуда яхши билишади.

Ҳарбир горда бирнеча боғламдан березанинг қуруқ пўстлоғи қолган. Немислар буларни аллақаёқлардан йиғиб келишган, лекин ўт ёққани фурсатлари бўлмаган.

Полковник Вещчезерский дивизияси Мурманск томонга кетаётган хилланган отряднинг йўлини тўсди. Бу дивизия зўр жангдан яқиндагина чиққан ва бу жанг натижасида герман тоғ-ўқчи дивизиясининг ҳужуми тўхтатилди.

Немисларнинг хилланган отряди тикка атакага ўтилган вақтда полковник ўзининг эҳтиёт қисмларини жангга солди. Ҳатто моторлашган рота ва фронтнинг орқа томонидаги бўлимларнинг ҳамма жангчилари ҳам душман блан олишдилар. Фашистлар қочдилар. Уруш майдонида жуда кўп ўлик қолди. Дивизия бешта радиостанция, кўп миқдорда пулемётлар, автоматлар, миномётлар ўлжа қилиб олди.

Бу қонли кушларнинг қаҳрамонлари кимлар эди? Ҳамма! Қўрқоқлик қилган киши бўлмади, ҳарбир жангчи жонини аямай урушди, Мурманск йўлига кўкрагини қалқон қилди.

Бир кундан кейин фашистлар тўр мор бўлган Бах отряди учун қасос олмоқчи бўлдилар.

Немисларнинг иккинчи тоғ-ўқчи дивизияси қисмлари қўшилмамининг ўнг қанотига ҳужум қилди. Уч кун давом этган бу хунрезликда ҳам артиллериямиз ўзини кўрсатди...

Жангга қадар фронтнинг бу участкасида ҳечқандай йўл йўқ, ҳатто сўқмоқ ҳам кам учрар эди. Ботқоқликлари одам ўтадиган ботқоқлик эмас. Артиллерияга от қўшибди, одамларнинг ўзлари судрашди ва йўл-йўлакай фронтга йўл солишди.

Учинчи кун кечқурун Вешчезерский дивизиясининг бутун артиллерияси ишга тушди. Кечаси яна иккита гаубица етиб келди. Артиллерия немисларнинг бошига юзлаб тонна чўян ёғдирди. Немислар уруша-уруша ўз позицияларини қолдириб чекиндилар. Оқибат, урушда бир минг икки юз ўлик ва жуда кўп миқдорда ярадорлардан иборат талафот кўриб, эски чегарадан ўтиб кетдилар. Ўз кўзи билан кўрган одамлар шу урушдан кейин немислар фронтининг орқасига ҳар кун олтимиш машина ярадор юбориб турди дейишади.

Шундан бери Вешчезерский қўшилмаси Шимолий-фронтимизнинг энг ўнг қанотида ўз позициясини қўлида маҳкам ушлаб турмоқда.

Тоғларнинг устида, ёнбағирликларда, сой бўйларида зўр-зўр истеҳкомлар қурилмоқда. Ёввойи тоғ-тошлар, адр ва тепаликлар орасидан, кўллар бўйидан, ботқоқликлардан саперлар солган йўл илон изи бўлиб кетган, лекин душман кўраолмайди.

Ҳозир бу ерларга каттакон тўпларни одамлар ва отлар эмас, машиналар, тракторлар олиб келади.

Санитар машиналар мудофаа чизигининг яқинигача бораолади.

Вақти соати келганда дивизия ўз истеҳкомларидан чиқиб, олга юради. Ҳозирги тоғ бағрида ётиб тошларни синдирмоқда, окоплар қазимоқда, батарея учун бошпаналар ҳозирламоқда.

Дивизия куни-туни душманга тинчлик бермайди. Разведкачи гуруҳларнинг тўсатдан қилган ҳужум, артилле-

риянинг қудратли зарбаси блан дивизия душманни гаранг қилади. Мудофаанинг тош девори кундан-кун мустаҳкам-ланмоқда. Немислар бу ерни ёриб ўтаолмайдилар. Фақат душман ташлаб кетган окопларгина бир вақтлар Мурманск зўр хавф остида бўлганлигини кўрсатиб туради.

ЖАСУРЛИК НИМА ЎЗИ

Фронтга келган куним эртасига полковник Вешчезерский менга шундай деди:

— Мен битта одам бераман, у сизни кўзатиб боради. Бу одам бу ерларни мендан кам билмайди. Бундан ташқари, ўзи жуда мерган, керак бўлиб қолган тақдирда сизга фойдаси тегади.

Шу вақтда, дивизия командири ишлайдиган ва дам оладиган гулхан ёнига бир қизил аскар келди ва қўмондонликнинг фармойишига мувофиқ, меннинг ихтиёримга келганлигини айтди.

— Фамилиянгиз?

— Юсупов, ўртоқ майор.

— Миллатингиз?

— Ўзбек.

— Жуда ёш экансиз. Нечага киргансиз?

— Келар пайшамба куни 23 ёшга тўламан.

Мен унинг офтобда қорайган юзига, катта-катта кўзларига ва болаларники сингари дўрдоқ лабига қарадим. Юсупов қамтар йигит кўринди. Яхши, ҳатто олиффагина кийинган, елкасида автомат милтиқ, зангор, пўлат каскасини пешонасига тушириб олган.

— Қайиқни келтирайми?

— Ҳа. Ўттиз беш минутдан кейин жўнаймиз.

Роса ўттиз беш минутдан кейин резинка қайиқ ҳозир бўлди ва Юсупов иккимиз кўлдан бир полкнинг штабига қараб узоқ сафарга чиқдик. Атрофимизни қопқорайиб тур-

ган тоғлар ўраб олган. Тўлқин қайғимизни уёққа-буёққа отади. Тун ҳаддан ташқари қоронғи. Лекин Юсупов қайғини мўлжалга томон олиб бормоқда эди.

Тикка бир қоя остидан ўтиб кетаётганимизда, Юсупов қўлини кўтариб:

— Мана шу ерда мен блан яна бир кишини немислар ўққа тутишди. Қайғимизга ўқ тегиб тешилди. Биз юзиб чиқдик,— деди.

— Бу ердан юқорига чиқиб бўлмайди-ку. Бу ер жуда ҳам чуқур бўлса керак,— дедим.

— Биз юқорига чиқмадик. Ана ўша тошнинг устида уч кечаю уч кундуз ўтирдик.

— Нега?

— Уруш бўлаётган эди. Биз орада қолиб кетдик.

— Нима едиларинг?

— Ҳеч нарса еганимиз йўқ. Кавакка кириб олиб ўтиравердик.

Тун қоронғи. Ёмғир уриб турибди. Биз тўлқинлар орасида уч соатча юрдик. Оқибат Юсупов бир ёққа қараб бурилди. Биз буталар ўсган қирғоққа чиқдик

— Етдикми? — дедим.

— Яқин қолди. Бу ердан икки соатча пиёда юриш керак. Йўл яхши.

Теварак-атрофимизда тоғлар, буталар. Кўзимга ҳечқандай йўл кўринмади. Юсупов олдинда борар, мен унинг кетидан тусмол блан юрар эдим. Аллақандай пасқамликдан, ботқоқликдан ўтдик. Дар'ё буйлаб узоқ юрдик. Назаримга бу йигит адашаётган, ҳадемай немисларнинг қўлига тушадиганга ўхшар эдик.

— Тонг отишни кутсак бўлмасмикан? — дедим.

— Нега? Йўл жуда яққол кўринаётибди. Яқин қолди. Яна қоронғида йўлда давом этдик.

— Мана бу ерда,— деди Юсупов,— ғалати бир воқиа бўлган эди. Командир бўлишимга сал қолди.

— Қани, гапириб берингчи?

— Жоним блан. Мен полкнинг штабига махфий ҳуж-

жатлар олиб кетаётган эдим. Отнинг бошини қўйиб, ўқ-дори ва снарядлар юкланган транспортга етиб олдим. Бирданига юқъридан чап томондан полемёт товуши эшитилди. Отдан сакраб тушдим. Ерда ётиб, бу ерда немислар нима қилиб юрипти, деб ўйлар эдим. Ўзингиз биласиз, жуда тўпалон бўлиб кетди. Бир вақт „Командир ўлди“ деган товушни эшитиб қолдим. Ростдан ҳам, немислар колонна начальниги блан унинг ёрдамчиси тушиб бораётган олдинги машинани ўққа туттишмоқда эди. Булар ўша ернинг ўзидаёқ ҳалок бўлишди. Мен командирлик қила бошладим. Колоннадаги ҳамма одамларни тўплادим, қўлимга милтиқ олиб, ҳужумга бошладим.

— Сиз яширин ҳужжатларни олиб боришингиз керак эмасмиди? — дедим.

— Бу эсимдан чиққани йўқ. Немисларни бу тепаликдан ҳайдамасак, мени отиб қўйишар эди. Уларни бу ердан ҳайдаш жуда зарур эди.

— Ҳайдадиларингми ахири?

— Бўлмасамчи! Кейин отга миниб, штабга қараб жүнадим. Беш минут кечикибман. Лекин отда юришим қийин бўлиб қолган эди.

— Нега?

— Чап оёғимдам ўқ еган эдим. Ҳозир тузалиб қолдим. Мени касалхонага ётқизишди. Уч ҳафта ётдим-а! Шундаям зерикдимки, нимасини айтасиз! Икки марта қочмоқчи бўлдим, илож топаолмадим, чунки бизни жуда қаттиқ қўриқлашар эди.

Юсупов тупурди ва шу блан ярадорларни муддатдан илгари чиққани қўймаган госпиталь қонунларига нафрат баён қилган бўлди.

— Менга қаранг, Юсупов, — дедим ихтиром блан. — Сиз илгари ҳам бу ерларни кўрганмидингиз?

— Бир марта кўрганман.

— Бир марта кўргансизу, ҳаммаси эсингиздами?

— Албатта. Ҳозир меинингча сой қелади. Ҳа, ана, айтмадимми?

Ҳақиқатан, сой келди, биз тошларнинг устидан ошиб нариги томонга ўтдик.

— Бу ерда пичи дам оламиз, — деди Юсупов сой бўйидаги тошга ўтириб.

У энгашиб этигини ушлаб кўрди. Мен тамаки чекдим. Гугурт чаққанимда қарасам Юсуповнинг пўлат каскаси бир неча жойидан пачақ, бир ери тешик.

— Каскангизга нима қилган? Филдиракнинг тагида қолганга ўхшайди.

— Биз немисларнинг орқа томонига разведкага борган эдик. Бир куни немислар бизни кўриб қолиб, зўр бериб миномётга тутти. Мен тошнинг остида писиб ётар эдим. Ёнимда ёрилган бир минанинг парчаси каскамга тегди. Ҳеч нарса қилмади. Икки соатча ҳушсиз ётиб ўрнимдан турдим, яна йўлда давом этдим. Дам олиб бўлдингизми?

— Ҳа.

— Юринг, яқин қолди.

Ярим соатдан кейин полкнинг штабига етиб бордик. Штаб қояда етмиш метрча баландликка қилинган ғорга ўрнашган эди. Бу ерга қандақ чиққанимизга ҳозир ҳам ақлим етмайди. Юсупов кийикдай тошдан-тошга сакрар эди.

— Сизнинг туғилиб ўсган жойингиз тоғлик жойми? — дедим.

— Мен Амудар'ё бўйларида туғилганман. Бутун атроф қум, тепалик. Мен туғилиб ўсган ерлар саҳро.

— Тоғда кийикдай юрушни қаерда ўргангансиз?

— Шу ернинг ўзида. Уруш бошлангандан бери шу ердан.

Кундузи бир батальонга боришимиз керак эди. Бизга от беришди. Юсупов полк командирининг жуда чарс отини миниб олди. Мен бу отга яқин боришни ҳам хоҳламадим. Юсупов бу саман отни дарров миниб олди. Отга шундай ярашар эдики, унга қараб ҳавасим келди.

Жўнадик.

Йўлда кичкина бир воқна бўлиб ўтди. Отдан тушиб,

отишмоққа тўғри келиб қолди. Юсупов бир пастда отларни буталар ичига олиб кириб яширди, ўнғай бир жойни топиб олиб, ўқ отабошлади. У сра ҳовлиқмас эди. Биздан юз метрча нарида немисча форма кийган бир йигит кўринди. Шу ондаёқ, Юсуповнинг ўқиға учраб ағдарилиб тушди.

Кечқурун гулхан ёнида ўтириб, ҳамроҳимдан сўрадим:
— Менга қаранг, Юсупов, снайперларга ўхшаб ўқ отасиз, от минишга жуда абжирсиз, сув ишига денгизчилардан қолишмайсиз, разведкачи, альпинистсиз. Амудар'ё бўйларида нима касб қилгансиз?

Юсупов каттакон қўлини ўтга товлаб ўтирар экан:
— Бухгалтер эдим, — деди.

Узоқ индашмасдан ўтирдик. Бу йигит ўзи туғилиб ўсган қумликларни эслаётган бўлса керак. Мен эса, ҳақиқий жасурлик нима ўзи деб ўйлар эдим.

ЕРОСТИДАГИ ГОСПИТАЛЬ

Тун. Ҳаво булут. Тоғларни туман босиб ётибди. Намгарчилик. Отдан тушиб, мени кўзатиб келган разведкачи Юсупов блан хайрлашдим. У йигирма тўрт ёшда, лекин шу қадар қаттиқчиликларни кўрганки, унинг ҳақида роман ёзса бўлади... Бу жойларни жуда яхши билади, у чиқмаган тепалик, у юрмаган сўқмоқ йўқ.

— Яна бироз юрсангиз каттакан тош келади, шу тошнинг ёнида часовой бор. Ўша сизни медицина батальониға олиб боради.

Юсупов шу гапни айтиб, ғойиб бўлди.

Мен йўлдан кетаётган отларнинг туёқ товушиға қулоқ солиб бир неча минут турдимда, часовойни излаб кетдим. Ҳаёт асари йўқ. Шу яқин атрофда бўлаётган артиллерия

отишмаларини э'тиборга олинмаса, батамом жимлик ҳукм сурмоқда. Артиллерия отишмаси бирнеча соатдан бери давом этмоқда. Шунинг учун қулоқ ўрганиб қолган, гум-бурлаган товушларни эшитмайди. Мана, Юсупов айтган каттакан тош. Тўхтадим. Ҳақиқатан часовой чиқиб келди ва ҳужжатларимни текшириб мени навбатчига топширди.

Дивизияга хизмат қиладиган медицина-санитар батальонига келдим. Фронт бу ерга яқин бўлса ҳам, оғир ва енгил ярадорларни шу батальонга олиб келишади. Бу ердаги кишиларнинг айтишларига қараганда, бу ерда энг оғир операциялар қилинар, сўнгра ярадор жангчини оддий клиника шароитида парвариш қилишар экан.

Бирон бино, ҳеч бўлмаса бирон чодир бормикан деб атрофга қарадим. Ҳеч нарса йўқ. Бутун атрофда тепаликлар, кўллар, тошлар, кузда танаси оҳак блан оқланган олма дарахтига ўхшаган пастак-пастак тундра қайинлари.

Навбатчи мени бир пасқамликка олиб тушди. Бемаҳал бўлишига қарамасдан бу ерда жамоат жам' эди.

Батальон начальниги — ёш врач Николай Дёмонти қидириб топдик. Демонт бизни кечаси соат иккида тушки овқатга таклиф қилди.

Малум бўлишича бу ерда тартиб шундоқ экан: иш куни қоронғи тушгандан кейин бошланиб тонг ёришганда тугайди. Кундуз кунлари фақат навбатчи смена ишлар экан.

Кундузи бу ерларда зоғ учмайди. Батальон территориясида жуда зарур иш чиқиб қолган вақтдагина юргани рухсат берилар ва шунда ҳам юрган киши ўзини қайинларнинг панасига олиши керак экан. Немис самолётлари тез-тез пайдо бўлиб ов қидиради. Лекин бу ердаги кишилар аэропланнинг ҳужумидан унча қўрқишмайди, чунки палаталар ва батальоннинг ҳар куни юзлаб ярадорларни даволайдиган бошқа жойлари ер остида. Шунинг учун ҳам батальон қўл остида бўлган майдонни айланганимда ҳеч нарсани кўрмадим.

Ярадорлар операция қилинадиган чодирга кирдик. Чо-

дирнинг атрофи ҳарқайси одам бўйи келадиган катта-катта тошлар блан ўралган. Булар палатани бомба парчалари, пулемёт ўқларидан сақлайди. Палата шундай усталик блан ниқобланганки, ҳарқадамда учрайдиган катта тошлар уюмидан сра ажратиб бўлмайди.

Сапёрлар, врачлар, медицина ҳамширалари қурган каттакон ертўла уй фронт шаройити бўлишга қарамасдан ниҳоятда озода. Оппоқ чодирнинг остида операция қилинадиган стол туради. Унинг устида электр чироғлар. Батальон қурган электр станция энг муҳим палаталарга электр қуввати беради. Операция қилинадиган уйнинг полига қалин брезент тўшалган. Вентилятор уйнинг ҳавосини янгилаб туради. Ғовнинг нариги ёғида навбатчилар туришади. Тешангда чодир бўлмаса, фронтга яқин ердаги ертўлада турибман деб хаёлингга ҳам келмайди.

Врачлар ҳақиқатан бу ерда энг оғир операцияларни қилишлари мумкин ва батальон устида фашист аэропланлари учиб юрибдими, узоқда артиллерия гумбурлаётибдими, ҳарқандай шаройитда ҳам операция қилишади.

Операция қилингандан кейин ярадор жангчилар ётадиган палаталар, оптека ярадорларнинг яралари боғландиган пункт ҳам шундай мукамал. Ҳар эҳтимолга қарши палатанинг деворларига гор қилинган. Энг қаттиқ бомбардимон қилинган вақтларда шу ерга кириб жон сақланади.

Бу госпитальни бино қилиш ишида ҳамма ишлаган, ҳамма уни мукамаллаштириш, душман кўзидан ниқоблаш ва яхшироқ ҳимоя қилиш чораларини ўйлаб топган.

Бу ердаги врачлар орасида жуда катта тажрибали кишилар ҳам бор. Булар жондиллари блан, дам олмасдан, душман аэропланлари ўқ ёғдириб турган маҳалларда ҳам меҳнат қилишади. Буларнинг ҳаммаси — операция қиладиганлар ҳам, яра боғлайдиганлар ҳам, уларни парвариш қиладиганлар ҳам қаҳрамон кишилар. Ярадорларни олиб келадиган шоферлар, мудофаа чизигининг олдинги томонига ўтиб, ўқ ёғилиб турган вақтда ярадорларни олиб

чиққан медицина ҳамширалари ҳам қаҳрамон. Жангчиларга қандай санитар хизмат кўрсатилаётганлигини текшириш учун дивизиянинг олдинги томонларига бориб юрган, олдинги позицияларда қизил аскарлар учун ҳаммом қурган уларнинг начальниклари доктор Демснт ҳам қаҳрамон.

Мард совет интеллигентларининг бу ажойиб коллективни ташлаб кетишни хоҳламас эдим.

МУЗЕЙЛАРНИ ТИКЛАЙДИГАН ИНЖЕНЕР

Мен дивизия командири полковник Вещчезерскийга меҳмон бўлиб, узоқроқ қолиб кетдим. Полковник менга яна бирнеча кун шу ерда тулинг деди. Мен эса, бошқа бир қисмга боришга шошилар эдим.

— Яна бир кун тулинг, — деди полковник, — эртага Раткевич қайтиб келади.

— Ким ўзи у Раткевич? Қаердан қайтиб келади?

— Сиздан ҳеч гап қолмас эканда. Ростдан айтаман, кетмай тулинг. Шушаймон бўлмайсиз.

Мен қолдим. Дивизиядаги таниш-билишларимдан Раткевични сўрадим. Ҳаммаси ма'ноли қилиб бош чайқар ва шундай деярд эди:

— Эй, нимасини айтасиз. Жуда-жуда ажойиб одам. Бироз тулинг ҳа, демай келиб қолади.

Кечаси одатдагича гулхан ёнида ўтириб, полковник дивизия штаби начальнигига шундай деганини эшитиб қолдим:

— Ҳамма постларга хабар қилинг. Бугун Раткевич сойдан ўтиб келади. У оқ байроқ силкитади. Эҳтиёт бўлинглар, биров 'отиб-негиб қўймасин.

... Полковник эртасига мени эрта уйғотди. Кўл, дивизия бағрига ўрнашган тоғни, шовиллаб сой оқаётган пасқамликни туман босиб ётар эди.

— Туринг. Раткевич келди.

Мен дарров туриб, гулхан ёнига бордим.

Каттакан тошнинг устида ўтирган ва ёқасида лейтенантлик белгилари бўлган новча киши ўрнидан турди. Унинг юзи жуда нуроний, кўзлари катта-катта ва чиройли, соқоли қопқора ва жингалак, лаблари юпқа, икковимиз танишдик.

Лейтенант Раткевич яна ўтирди ва нозик бармоғи билан харитани кўрсатиб, полковникка ниманидир уқдирар эди. Мен Раткевичга зеҳн солиб қарадим. У яхши кийинган, шинели ўзига жуда ярашган бутун ташқи қиёфасида ҳарбий кишиларга хос бир руҳ акс этиб турар эди.

Полковник ундан гап сўраб бўлгандан кейин, бу йигитга мен тармашиб олдим. У шошилмасдан гапирар эди. Йўқ, бу одам ҳарбий эмас. Ҳарбий ишга кирганига уч ой бўлган. Урушга қадар урушга ҳеч алоқаси бўлмаган иш билан машғул бўлган. У эски тарихий биноларни тикловчи инженер экан. Москва, Ленинграддаги нодир осориатиқаларни жуда яхши билади. У музейларда ишлаган ва тарихий иморатларни тиклаш иши унинг жони-дили бўлган. Ҳарбий ишда бирон мартабага эришарман деб сра ўйлаган эмас, ҳарбий кийимга қизиқмаган, шуҳрат билан иши бўлмаган. Бу одам жасурми? Малум эмас, хавф-хатарга дуч келган эмас. Бунинг учун ҳечқандай имкониятга ҳам эга бўлмаган.

— Мен оддий бир одам эдим.

— Эндичи?

— Энди Қизил Армиянинг энг оддий бир лейтенантман.

Эски тарихий биноларни тикловчи индамас бу инженердан эшитган гапим шу бўлди халос. Ҳақиқатда эса бу одам сра ҳам оддий лейтенант эмас экан.

Раткевич командир формасини кийгандан кейин тамом бошқача одам бўлиб кетган. У шундай қобилиятларга эга эканки, бундай қобилиятлари борлигини илгари хаёлига ҳам келтирган эмас. У разведкага борамен дебди.

Бирмунча вақтдан кейин эса, дивизиядаги разведкачилар гуруҳининг начальниги бўлибди.

Бу гуруҳ командирнинг махсус махфий топшириқларини бажаради.

Раткевич ва унинг жангчилари кечалари душманнинг орқа томонига ўтиб, ўн-ўн икки кун давомида ҳархил ишлар қилишади. Буларнинг вазифалари штаб, озиқ-овқат ва ўқ-дори омборлари, батареялар, аэродромлар турган жойларни билиш. Агар имконият бўлса, ўқ пунктларини, кўприкларни портлатиш, штабнинг ҳужжатларини қўлга тушириш. душманнинг алоқа йўлларини бузиш, немис командирларининг ўзаро телефон ва телеграф орқали гаплашган гапларини эшитиш, қийматли малумотлар берадиган асирларни тутиб олиб келиш.

Бу гуруҳ фавқулодда ишлар қилишади, фавқулодда жасорат ва мардлик кўрсатишади.

Булар ўқ ва бирнеча кунга етадиган озиқ-овқат олиб жўнашади. Немисларнинг олдинги позицияларидан ўтишади, тўғри келса часовойларни ўлдиршади, жанг қилишади. Булар душманнинг орқа томонида пиёда юришади, резинка қайиқларни қўлга тушириб, хавф-ҳатар остида кўллар ва дар'ёлардан юзишади

Булар сўқмоқлар ва йўллардан юриб ўқ отишади, душманни ваҳимага солишади. Кечалари штабнинг ёнида ётиб олиб, солдатлар ва офицерларнинг ўзаро гапларига қулоқ солишади

Овқатлари соб бўлиб қолса, немислардан олишади. Лекин бу жуда азоб-уқубат блан бўладиган иш. Немис солдатлари шу қадар оч, уларнинг овқатлари шу қадар озки, бир нарсани қўлга тушириб олиш кўп қийин.

Топшириқ бажарилгандан кейин Раткевич ўз жангчиларини қайтариб олиб келади. Ба'зан асир, ба'зан бирон сўқмоқда отиб ташланган офицернинг харитасини олиб келишади.

Биринчи марта разведкага боришганда буларнинг тай-ёрликлари йўқ эди. Булардан ҳечқайси тундра чангал-

зорларида юрмаган, катта сойлар, кўллардан ўтишни билмаган, бир-бирига жуда ўхшайдиган тепаликлар орасида йўл топиб юришга ўрганмаган. Шундай бўлса ҳам, буталар орасидан ўтиб, ботқоқликларни четлаб, кўллардан юзиб ўтиб, тошларнинг панасида ётиб, душманнинг орқа томонига ўтиб олишар эди. Бу вақтларда жанг жуда қизиқ турган эди. Раткевич ўзининг ўринбосари лейтенант Бойков блан бирга душманнинг орқа томонида герман госпиталининг ёнида буталар орасида қариб ярим кун ётди. У катта йўлдан 20 қадам нарида ётиб, артиллерия, ўқ-дори ва ярадорлар олиб келган араваларнинг ҳаракатини тақиб қилар эди. Ҳар уч-тўрт минутда ярадор солдатлар ортилган машиналар госпитальга келиб яна фронтга қайтиб кетади. Кечаси йўлдан душман артиллерияси кетаётган вақтда Раткевич сапёрларга йўлни портлатишни буюрди. Йўл портлатилди. Немислар ваҳимага тушдилар, тўғри келган томонга, кўпинча бир-бирларига қараб ўқ отабошладилар. Раткевич ва унинг йигитлари немисларни ўққа тутиб, пасқамликдан орқага қайтишди.

Портлатилган ерга яқин аллақандай бир пунктда Раткевич герман постига дуч келди, пости ўққа тутди, тўрт немисни ўлдирди. Гуруҳ яна эсон-омон йўлида давом этди. Бир куни булар душманнинг орқа томонига жуда кириб бориб, тоғда немисларнинг озиқ-овқат омборини топиб олишди. Бу омборнинг олдида от-арава турар эди. Разведкачилар немисларни ўққа тутишди. Отлар нуқталарини узиб, қочишди, солдатлар тумтарақай бўлишди.

Разведкачилар тоғма-тоғ кечаси-кундузи юриб, аскар тўпланган жойлар, алоқа йўллари, душманнинг ўқ отиш позицияси ва унинг базаларини харитага белгилаб олиб, душманнинг орқа томонида тўққиз кун йўл босишди.

Бу жойларда мева-чева ва қўзқориндан бошқа овқат топиб бўлмади, шунинг учун озиқ-овқат тамом бўлганда разведкачилар ўз қисмларига қайтиб кетдилар.

Лейтенант Раткевичнинг разведкачилари иккинчи мар-

та разведкага чиққанларида Катта Кўл районидаги душман базаларига томон бордилар. Бу базаларнинг турган жойини харитада кўрсатиш, агар имкон бўлса уларга ўт қўйиш керак эди. Бир жойда разведкачилар немис часовойларидан ўттиз метр нарида бўлган тик жардан эмаклаб чиқишлари керак бўлиб қолди. Разведкачилар душман кўриб турган жойдан ўтиб, сўқмоққа чиқишди. Сапёр гуруҳларини ўққа тутишди ва кечаси секин буталар орасидан ўтиб йўлда давом этишди. Оқибат базалар топилди. Унинг ёнига эмаклаб бориб ва ўт қўйиш Раткевичнинг ўз ибораси блан айтганда, „писанд эмас“ эди. Шундан кейин разведкачилар телефон линиясини ва ундан нарироқда турган алоқа асбоблари телефон коммутатори, сим, асбоб-ускуналарни топиб олишди. Бу нарсаларни қўриқлаб турган часовойни ўлдириш мумкин эмас, лекин бу қийматли нарсаларни қўлга тушириш зарурларнинг зарури эди.

— Қўлга туширдиларингми?

— Қўлга туширдик,— деди Раткевич совуққонлик блан.

— Секин бориб олиб кетдик.

Бу сафар разведкачилар тундрада узоқ йўл босиб, ўн икки кечаю, ўн икки кундуз юришди. Булар душмanning олдинги позициясидан олтмиш километр нарига боришган эди.

Учинчи марта қилинган юриш илгари топилган телефон симига олиб борди. Бу юришда Раткевич телефонист блан таржимонни бирга олиб кетди. Броқ, телефон линиясига яқин бориб бўлмади, чунки немислар кўп қўриқчилар қўйишган ва бу қўриқчилар бундан бир ҳафта илгари совет разведкачилари юрган жойларни кўришар эди. Лекин Раткевич дивизияга кўп озор бераётган батареяни топиб олди.

Менинг олдимда дивизия командири артиллерия начальнигига душмanning ўша артиллериясини тор-мор қилишни буюрди. Бу буйруқ кечаси бажарилди.

Раткевич ўз шавкатининг қай даража эканлигини идрак

этадими? Мутлақо йўқ. У ўзининг бошидан кечирганларини жуда бепарволик блан гапириб беради. Ўзининг севган иши, ҳарбий ишни ўтайди. Бу иш унинг учун эски биноларни тиклашдан қолишмайдиган бўлиб қолган.

— Хавф-хатарчи?

— Албатта, хавф-хатар бор. Лекин бу тўғрида гапиришнинг кераги бормикин? Буни уруш дейдилар, уруш эски биноларни тиклаш эмас.

Бу фавқулодда кишининг қўлини қаттиқ қисдим.

КОМИССАР

Энг оғир бир пайтда полк комиссарсиз қолди. Ҳар қандай бўлганда ҳам, ҳужум қилиш тўғрисида буйруқ олган немисларнинг тоғ-ўқчи қисмлари полк турган жойни айланиб ўтиб, яхши бир позицияни ишғол қилиш блан дивизияни хавф остида қолдирди. Бу нарсанинг охири ҳалокатга олиб бориши мумкин эди, чунки полковник Вешчезерскийнинг дивизияси Шимолий порт бўсағасини қўриқлар, бу портни қўлдан бериш эса, бутун мамлакатнинг бошига зўр балолар келтириши мумкин эди.

Бундан бирнеча кун бурун „Дейтче цайтунг ин Порвеген“ газетасида катта тош йўлдаги чорраҳага қўйилган устунга немис тилида — „Мурманскига йўл очиқ. Олға!“ деб ёзилган тахтанинг суратини кўрган эдим.

Бу полк немис генерали Дитл қисмларига рўпара бўлди. Бу полк немислар блан жуда қаттиқ жанг қилди, чунки унинг бирнеча жойидан ўқ тешиб кетган байроғида орден ярқираб турар эди. Бу ўқчи полк башқача урушолмас, чунки ҳамма урушларда катта ишлар кўрсатган эди.

Жанг кечаси бошланди. Ҳаво очиқ эди. Тоғларда тўп овозлари янграйди. Снарядларнинг портлаши тундра қа-

йинларини ларзага келтирар, теварак-атрофдаги тоғлар акс садо берар эди. Душман эрталаб ҳужум бошлади. Шварцвальд ва Норвегияда та'лим кўрган немис ва Австрия тсф-ўқчилари полк позициясига қараб шундай даҳшатли ҳужум бошладики, ба'зи юраксиз кишилар иккиланиб қолдилар. Мана шундай даҳшатли пайтда полк ўз командиридан айрилди.

Урушда ваҳимадан ёмон нарса йўқ. Ваҳимага эса командирнинг йўқлигидан бошқа даҳшатли сабаб топилмайди. Командирдан яна бирнеча минут дарак бўлмаса, яна бирнеча минут бир идора қилучи ирода сезилмаса, аҳвол ёмон бўлади.

Мана шу даҳшатли минутда комиссар Иванников полк команда пунктини ўз қўлига олди.

Жисман ва руҳан жуда тетик бўлган бу ёш рус йигити урушни идора қилиш ишини маҳкам қўлига олди. Узилиб қолган алоқа йўллари яна ишга тушди. Батальон ва роталардаги кишиларнинг руҳлари кўтарилди. Полкнинг команда пункти товуш берди. Бу товушда ғазаб ва кучли ирода акс этар эди. Қўрқоқларни уруш майдонидан ҳайдаш керак, ўнг қанотни мустаҳкамлаш ва оралиқларга пулемётлар ўрнатиш зарур. Қочган одам энг разил бир одам сифатида отиб ташланади, чунки сўз ғалаба тўғрисида, ватаннинг ша'ни-шавкати учун ҳарқандай қилиб бўлса ҳам ғалаба қозониш тўғрисида бормоқда.

Гавдали, ёш ва ҳушчақчақ комиссарни бутун полк биллади. У ҳарбир жангчига ва командирга ака, маслаҳатчи ва насиҳатгўй. У ҳаркимнинг фамилиясини, қайси жиҳатдан кучли ва қайси жиҳатдан кучсиз эканлигини биллади, булар билан кўпдан бери ишлайди ва ҳаммасини севади. Жангчилар ва командирлар эса уни яхши кўришади ва унга ишонишади. Комиссар ҳечқачон беҳуда гапларни гапирмас, ҳечкимни алдамас, иш кишиси бўлган бир одам эди. Бундан ташқари, у шижоатли деб ном чиқарган; кўкрагида жанговар орден комиссар қонини тўккан жангларни эслатиб туради.

Бу комиссар командир бўлаолармикин? Шундай пайтда ўзидан саркардалик ҳислатларини топаолармикин? Буни ҳечким билмас эди.

Комиссар ўзидан саркардалик ҳислатларини топди. Жангчилар блан командирларча сўзлашаолди. Бўлаган жангнинг оқибатини билди. У энди рўй бериб келадиган жирканч ваҳимани бўғиб ўз кишиларини жангга олиб кирди.

Иванников тадбирли ва жуда зийрак командир бўлиб чиқди. Биринчи батальонда станокли пулемётлар нотўғри ўрнатилганини пайқаб, батальон командирига уларни бошқа жойларга ўрнатишни буюрди. Ўз команда пунктини немислар блан қаттиқ жанг бўлиши лозим бўлган ерга яқин олиб борди. Қаердан қай хилда ўқ отилишини белгилаб берди, жангчиларни чуқурроқ окопларга беркинишга мажбур қилди, батареяни ниқоблади. У фронтнинг орқа томонига зеҳн солиб, немислар буёққа келадиган бўлса, фронтнинг орқа томони шошиб қолишини пайқади. Фронтнинг орқа томонини ҳам мудофаа чизигининг олдинги қисмидай истеҳкомга айлантирди.

У айниқса артиллерияга кўп эътибор берар эди. Бу одам бу ажойиб қуролнинг муҳиб эди ва муҳиб бўлиб қолди. Бутун батареялардан пиёда аскар роталариги айрим кишилар юбортириб, ўқчилар ва артиллеристларнинг ўз-аро ҳамкорликларини ташкил қилишга буюрди.

У, фронтнинг орқасини тамом бекорчилардан тозалади, булардан икки отряд тузиб, бу отрядларга жасур лейтенантлардан Демин ва Слепушенколарни командир қилиб тайинлади. Фронт орқасидаги одамлардан тузилган бу икки отряд энг фажи' минутда 'ҳал қилучи роль ўйнади.

Шуни эсда тутиш керакки, бу ишларни Иванников жанг қизиб турган маҳалда қилди. Кенг елкали норғил бу одам ҳали у ерда, ҳали бу ерда ҳозир бўлар эди. Алоқачилар уни кузатиб юришади. У урушаётган қисмларга қўмондонлик қилиш ишини бир минут ҳам тўхтат-

мас эди. Кишининг назарига бу одам ўлимга таҳқир кўзи блан қарагандай кўринар ва ўлим унга яқин йўламас эди.

Немислар бироз дам олгандан кейин совет жангчиларини шошириб қўйиш, гангитиш, қўрқитиб қочириш учун хавф-хатарга қарши тавваккал қилиб, яна тикка ҳужум бошладилар.

Комиссар артиллерияга команда берди. Тўплар генерал Дитлнинг тоғ ўқчиларининг устига снарядлар ёғдира бошлади. Уруш майдони, тоғ ёнбағирликлари, пасқамликлар ўлик ва ярадорларга тўлди. Жанг энг авжига чиқди. Тўпларнинг гумбурлашига қулоқлар ўрганиб қолди. Немислар эса, янгидан-янги кучларни урушга солиб, ўнлаб ва юзлаб ҳалок бўлар, буларнинг ўрнига мудофаа чизигига қараб бошқалари ёпирилар эди.

Иванников ҳар томондан ўққа тутилаётган тепаликда туриб, ўз роталарига команда берар, унинг товуши ҳар қачонгидан кўра осойиштарақ эди. Фақат биз, кўзатиб турган кишиларгина, тишини қаттиқ қисганлигини, қўлларини қаттиқ мушт қилганлигини, юзидан тер оқаётганлигини кўриб турар эди.

Шу вақтда, немислар ўнг қанотдан айланиб ўтиб, пасқамликдаги позицияни ишғол қилаётирлар, деган хабар келди. Комиссар инқиллаб юборди. Жангнинг нима блан тамом бўлиши мана шу пасқамликни ишғол қилишга боғлиқ эди. Ким шу пасқамликни қўлига олса, ғалаба калити ўшанинг қўлида бўлар эди. Иванников югуриб ўша ерга борди ва „Ўртоқлар, душман пасқамликни ишғол қилаётир“ деб қичқирди. Етакчилар, музикантлар, ошпазлар, шоферлар қўлларида милтиқ пастқамликка, атака ҳозирданоқ авж олиб турган жойга югуришди.

Атака қайтарилди. Комиссар команда пунктига қайтиб келди. Буларнинг қаршисидаги унча катта бўлмаган ва бу урушдан сўнг „ўлим воҳаси“ деб оталган майдонга немислар ўз солдатларини аямасдан бостириб келишар ва қандай бўлса ҳам ғалаба қозонишга уринишар эди. Тўпларнинг қувурлари қизиб кетди. Пулёметлар тиқилиб

қолди. Жангчиларнинг юзлари қорайди. Қон ҳиди анқиб кетди. Кўл ва чуқурликдаги сувлар қорайди. Жанг бир ёғлик бўладиган пайт келганлигини ҳаммамиз билиб турар эдик. Ҳамма бу жанг немислар фойдасига ҳал бўлади деб, чунки немислар бирин-кетин атака қилмоқда эдилар. Зотан тўрт соатлик жанг сидирға атакадан иборат бўлди ва немислар гарчи кўп талафот кўрсалар ҳам, кучлари кўп эди. Маш'ум пайт келди. Немислар мудофаа чизигининг олдинги қисмига яна ҳужум қилдилар, қандайдир ҳодиса рўй берди, нимадир қарсиллаб кетди. Комиссар тек турар ва бизга қоронғи бўлган кўп нарсаларни билар эди. Унинг асбоблари темирдан экан. У кулимсираб, алоқачилардан бирига нимадир деди. Шундан кейин олдинги томондан „Ура!“ товуши эшитилди. Иванников ўз резервларини — лейтенант Слепушченко блан Деминнинг отрядларини жангга солди. Немислар илгаригидай зим ғойиб бўлмасдан, орқага қараб қочишди!

Ҳаммамиз, комиссар Иванников ҳам „Ура!“ деб қичқирдик.

Немисларни тўзитиб, ярим километр нарига суриб ташладик.

Воҳага жимлик чўкди. Буталар тундра қайинлари устида туманми ё порох тутуними елиб юрар эди. Жангчилар дам олишди.

Комиссар Иванников тузуккина овқат ҳам емасдан, разведкага кетди. У, немис батальонларининг қолдиқлари қаёққа кетганлигини билиб, эртасига батамом тор-мор қилиб ташлади.

... Шундан кейин полкка командир юборишди. Комиссар Иванников ҳамон илгаригича полкда кишиларнинг дўсти, пешқадам, коммунистлар партиясининг иродаси бўлиб қолди. Уни ҳамма яхши кўради ва унга ҳамма ишонади деб юқорида айтган эдим.

Энди биз полкда ҳам, дивизияда ҳам у блан фахрланамиз ва уни Шимолдаги бутун армия биледи.

ТУНДРАДА ҚИРҚ ТҰҚҚИЗ КУН

Булар милтиқ, қолган-қутган ўқлар ва муҳим малумотлар олиб келишди. Шундан кейин бир кечаю-бир кундуздан ортиқ ухлашди. Буларнинг тундарада душмanning орқа томонида қирқ тўққиз кунни қандоқ ўтказганликлари ҳақидаги ҳикояларини йиртиқ кийимларини ечкизиб, соч-соқолларини олдириб, ҳамамомга тушириб, янги кийимлар беришганидан кейин эшитдим.

Булар олти киши.— Лейтенантлардан Симакин блан Новиков; сержантлардан Шумилов блан Семенов ва қизил аскарлардан Баладин блан Янзов.

Душан шимолий дар'ё бўйига ўрнашган қисмларимизга тўсатдан ҳужум қилмасдан бирнеча кун бурун лейтенант Симакин полkning ўнг қанотини қўриқлаши керак бўлган бир гуруҳга командир бўлиб тайинланди.

Симакин ўз одамлари блан Т. дарёсининг ўнг қирғоғида турган вақтда бир куни кечаси, бу гуруҳни ўнг томондан ўраб олаётган душман қисмларни кўриниб қолди. Симакин бир алоқачидан полк командирига малумот бериб юборди. Алоқачи узоқ вақт қайтиб келмагандан кейин, Симакин полкка ўзи борди.

Полк командирини алоқачини кўрмабди. Алоқачи йўлда ўлдирилган бўлса керак, чунки немислар шу вақтда алоқа йўлларини миномёт ва автоматлардан ўққа тутишмоқда эди. Командир Симакин гуруҳига Н. тепалигига томон юриш ва у ердан бутун полк турган дар'ёнинг шарқий қирғоғига ўтиб олиш тўғрисида буйруқ берди.

Юзишни билганлардан икки юз киши тўп-тўп бўлиб, якка-якка ҳолда тезоқар сойдан эсон-омон юзиб ўтиб полкка қўшилишди. Юзишни билмайдиган элик жангчи Симакин блан қолди. Сойнинг устидан телефон сими тортишди. Шу симнинг ёрдами блан яна ўн етти киши ўтиб олди. Немислар шу вақтда бу одамларни кўриб қолиб, қаттиқ ўққа тутишди. Сим узилиб, сойга оқиб кетди.

Эртаси кун Симакин яна ўз бахтини синаб кўрмоқчи бўлди. Милтиқларнинг қайишидан, камарлардан, газниқобларнинг ипидан узунлиги бирнеча метрлик арқон қилиб, сойга тортди. Шу арқон ёрдами билан яна ўн тўрт жангчи ўтиб олди. Бошқалар ўтишаолмади, чунки немислар жуда қаттиқ ўқ ёғдирабошладилар. Симакин билан қолган ўн тўққиз киши шундан кейин тоққа қараб юришди.

* * *

Бу кунларда қутб доирасида қуёш ботмас эди. Кечасию-кундузи чарақлар, унинг нуридан ҳечқаерга қочиб қутилиш мумкин эмас эди.

Булар яйдоқ тоғлар орасида. Тепаликларда турган душман уларни ҳар куни уч ва тўрт марта ўққа тутар эди. Буларнинг ётадиган жойлари йўқ. Атрофда душман доим қидириб юрганлиги сабабли ётишга фурсатлари ҳам йўқ эди.

Ҳадемай озиқ-овқат тугаб қолди. Уч кун мева-чева ва қўзиқорин ейишди. Энг охириги гугуртни чақиб, арқонни тутатиб қўйишди. Арқон бирнеча кун бўйи тутаб турди ва ким папирос чекмоқчи бўлса шундан тутатиб олар эди. Броқ ҳадемай махоркалар ҳам тамом бўлди. Арқоннинг ўти ўчди.

Ҳарқайси жангчида тўрт юзтадан ўқ ва бирнечтадан гранат қолди.

Худди шу вақтда Симакининг одамларига одам қўшилди. Булар тоғ-тошни кезиб юрганларига ўн беш кун бўлганда, бир қизил аскарни учратишди. Бу қизил аскар шу яқин ердаги тепаликда, ўз қисмларидан орқада қолиб, сойдан утаолмаган қизил аскарлар турганлигини айтиб берди. Бу бир ҳовучгина қаҳрамонлар тепаликда ўзларини мудофаа қилиб, душманнинг ҳужумларини қайтаришмоқда эканлар. Булар турган тепалик яқинига бориб бўлмайдиган бир истеҳкомга айланибди.

Қизил аскар бу гапларни гапираётган вақтда ўқ то-

вушлари эшитилди. Немислар яна тепаликка ёпишдилар. Симакин ва унинг жангчилари тепаликда турган қизил аскарларнинг ҳимоясига боришди. Бир соатлик урушдан кейин душман улоқтириб ташланиб, икки гуруҳ қўшилди.

Лейтенант Симакин жанубда дар'ё оша чегара бўйлаб, ўнг қанотда бутун разведка ишини олиб борди. Броқ, разведкачилар қаерга боришмасин, немисларнинг кучли заставаларига тўғри келишар эди.

Бир куни буларга немисларнинг бир ротаси ҳужум қилди. Симакин отрядга иккига бўлганини буюрди. Ўзи беш кишини ёнига олиб, ярадорлар бўлган иккинчи катта гуруҳ то секин кетиб олгунча душман блан олишиб турди. Симакин бу гуруҳга лейтенант Пашковскийни командир қилиб белгилади ва ўзимизникиларга қўшилиб олиш учун, Р. оролига қараб чекинишни буюрди.

Симакин қаттиқ ўқ ёғдириб, душманга фриб бериб турди. Симакин гуруҳи ўқ отиб душманнинг диққатини ўзига тортиб турганда Пашковский ўз отрядини олиб кетди. Кейин малум бўлишича, улар эсон-омон ўз қисмларимизга қўшилишибдилар. Лейтенант Симакин блан унинг беш кишидан иборат кишилари Пашковскийнинг кетидан юришга ҳаракат қилишди, лекин буларга душманнинг энг йирик қисми қарши чиқди. Симакин тоғларнинг ичига кириб кетди.

* * *

Гуруҳ албатта ўзини ҳам қутқармоқчи ва ўз қисмлари блан қўшилиб, жангларда қатнашмоқчи эди. Лекин Симакин ва унинг жангчиларини душман қўриқчилар блан урушишга, сув кечиб ҳар куни ўнлаб километр йўл юришга, ухламасликка, ҳар куни биттадан сухари ейишга мажбур қилган нарса фақат шугина эмас эди.

Симакин фашистларнинг кучини, уларнинг ўқ отадиган жойлари, штаблари турган ерларини билиб олмоқчи эди.

Душманнинг орқа томонида разведка ишини бошладилар. Жангчилардан ҳечқайси қўрқоқлик қилмади, қайғирмади, ўлим тўғрисида гапирмади. Булар бардам бўлиб эртаги походнинг планларини муҳокама қилишар эди. Ҳаёт ва курашга бўлган ирода буларни оғир ва оловли йўллардан олға олиб борар эди. Оч ҳам қолишди, ба'зан немислардан қолган окопларга кириб дам олишди. Булар овқат топишга чакки уринишди, бу йиртқич ҳайвонларнинг инидан ҳатто қоқ нон ҳам топилмас эди.

Симакини илгариги позицияга ўтиб, ўша ерга кўмиб қўйилган сухарийни олиб келмоқчи бўлди. Булар жанг қилиб, тепаликка чиқишди ва сухарийни топиб, ўзаро тақсим қилдилар-да, чегара бўйлаб, жанубга қараб кетдилар.

Жангчилар ҳар замон душманга ҳужум қилгани бораётган ўз аэропланларимизни кўриб қолишар эди. Симакин лейтенант Новиковнинг қизил қалами блан рўмолчасини бўяб, аэропланларимиз ер бағирлаб учган вақтда силкиди. Броқ фойдаси бўлмади. Симакин отряди душман қисмларига бирнеча марта жуда яқин борди. Жангчилар йўллардан, штаблардан, госпитальлардан бирнеча қадам бериди ётиб, душманнинг гапларига қулоқ солишар, яроқаслаҳаларининг сонини ҳисобга олишар эди.

Шундай қилиб, булар тўртта зенит батареяси ва шунча тўп батареясини кўришди ва икки штаб, иккита ўқдори омбори турган жойни билиб олишди, сўқмоқнинг қайси томонга қараб кетганлигини, автомобиль турган жойларни, ёқилғи омборларини аниқлашди. Булар шунингдек фашистларнинг Мурманск йўлидаги дар'ё бўйига ўрнашган кучларининг ҳам ҳисобини олишди. Ҳарбир жангчи разведканинг малумотини аниқ билар эди. Бир киши бўлса ҳам ўз қисмларимизга бу малумотларни олиб бориши керак деган қарорга келишди.

Бир-бирларига ўз қариндошларининг адресларини бердилар ва ҳар эҳтимолга қарши тайёр бўлдилар.

Бирнеча соат офтоб ботиб турганда, бироз қоронги тушиб, жангчиларга жон киради. Кундуз кунлари булар буталар орасига, чуқурликларга беркинишар, кечаси эса ўз қисмларимиз томонга зўр бериб юришар эди. Броқ орадан кўп ўтмай душман яна буларнинг пайига тушди ва ухлашга мумкин бўлмай қолди. Ухлашган тақдирда ҳам, одатда уч киши бир пастдан ухлаб, икки киши қоровул турар эди. Лейтенант Симакин разведкага кетди.

У ҳаммадан оз ухлар ва очликдан ҳаммадан кўра оз қийналар эди. Симакин бурун боқусиз бола бўлган. Бу ҳаёт уни чиниқтирган. Ўз дўстлари орасида, ёш бўлишига қарамасдан, энг чидамли бўлиб чиқди. Бир сафар разведкага чиққанида телефон симига йўлиқди. Симга аппаратни улаб ўз кишиларимизни чақиришга уринган эди, бўлмади. Кейин билса сим узилиб қолган экан. Шундан кейин жангчилар яна бирнеча симларни топишди. Броқ, бекорга суюнишган экан, немислар бу симларни узиб ташлаган экан.

Бир куни эрталаб булар туманда Т. дар'ёсининг бўйидан чиқиб қолишди. Лекин туман тез кўтарилди. Душман буларни пайқаб қолди ва овлайбошлади. Броқ жангчилар ҳужум қилган душманга сўз беришмади.

Шундан кейин отряд компасга қараб, жанубга томон тўғри йўл солди: Буларнинг оёқлари шишиб кетди, кийимлари йиртилди, кўзлари оғриди, лекин душман қисмлари орасидан ўтиб боришга бўлган ирода сра ҳам су-саймади.

Бугун олти кишининг тундра тепаликларида юрганларига роса қирқ тўққиз кун бўлди. Эрталаб лейтенант Симакин блан жангчи Янзов разведкага жўнашди. Разведкачилар сўқмоққа чиқиб олганларида, тепаликларни, пасқамликларни туман босиб ётар эди.

Булар одам товушини эшитиб қолишди. Ҳаммалари

ётиб олишди. Туманда гоҳ-гоҳ одам қораси кўринар эди. Кимдир сўқмоққа чиқди. Янзов тўсатдан югуриб бориб қараса, бу одам ўз ротасининг командири экан. Малум бўлдики, дивизиянинг юз кишичадан иборат разведкачи отряди йўлга чиққан экан.

Симакин разведкачиларга қўшилди. Қирқ тўққиз кун мобайнида биринчи марта тўйиб овқат ейишди, қониб папирос чекишди. Брок, разведка энди йўлга чиққан, унинг олдида зўр вазифа турар эди. Симакинчилар бу разведкачиларга қўшилиб душманнинг орқа томонида яна икки кун юришди.

Разведка фашистларнинг мудофаа чизиғидаги заиф ерларни топиб, дивизия штаби блан радио орқали алоқа қилишди. Буларга ёрдам келди. Қизғин жанг бўлди. Фашистлар тоза адабларини едилар. Симакин ва унинг ўртоқлари бошқалар блан биргаликда жанг қилдилар.

Разведка ғалаба қозониб дивизияга қайтиб келди. Симакин гуруҳи ҳам улар блан бирга эди. Буларни дарҳол дивизия командири қабул қилди. Группа тўплаган малумотлар харитага қайд қилинди.

Шундан кейин жангчиларни ертўлага олиб киришди. Булар қайин хазонлари устида плашларини ёпиниб ётиб дарҳол уйқуга кетдилар. Часовой буларни қўриқлар эди.

ШИМОЛДАГИ ЛОЧИНЛАРИМИЗ

МУРМАНСКНИНГ ҲИМОЯ ҚИЛИНИШИ

Қулимда генерал Дитл штабида ёзилган варақа. Бу варақа июль ойида ёзилган, ундан кейин эмас. Генерал Дитлни немислар шимол қаҳрамони деб юритишади, чунки у Нарвикни олган. Броқ бу ориқ чолнинг мижози шимолга тўғри келмайди, чунки бу ернинг одамлари вазмин, ишни пухта қиладиган, сергак кишилар бўлади. Генерал Мурманскка юриш қилишга ҳозирланиб, варақа чиқарган. Бу варақада Русиянинг шимолий қисми кўрсатилади. Хаританинг остидаги „изоҳ“га қараганда, немис-

лар ишғол қилган жойларга қора чизиқлар тортилган. Саводсизларча ёзилган „изоҳ“ни кўриб, харитага қарадик.

— Наҳот шу жойларнинг ҳаммасини немислар ишғол қилган бўлса,— дедим юрагим орзиқиб,— бу тушим эмасмикин? Мен ҳозир қаердаман? Мана, қатор кетган деразалар, мўрилар, тоғлар. Бу қандоқ бўлди! Мен ҳозир ҳам, кеча ва бундан бир ҳафта илгари юрганим Мурманскдаманку. Мурманск немислар томонидан ишғол қилинган эмиш, мана қора чизиқлар тортилган харита. Кольск яриморалининг ярми, Карель-Фин республикасининг ярми, Мурманск темир йўлининг ҳаммаси, Мурманскнинг ўзи, ҳатто Оқ денгизнинг бир қисмига ҳам қора чизиқлар тортилган. Шу ерларнинг ҳаммасини немислар ишғол қилган!

Дитла чолни мижози қўлга туширибди. Июль ойида Мурманскка қараб юриш қилдию, беш-олти километр юрганидан кейин ноилж тўхтаб қолди. Шундан кейин Мурманскни олиш ишини генерал Бахга топширди. Генерал Бах фашизмга жуда берилган шахслардан зарбдор отряд тузиб, Мурманскни Русиядан ажратиб қўйиш иштиёқи блан юриш бошлади. Шошилмоқ керак эди, чунки варақалар тарқатилган, герман халқига вадалар берилган газеталар Мурманск йўли очиқ деб бор товуши блан на'ра тортган.

Жанг уч кун давом этди. Бах отряди тоғлар ва кўлларни оралаб бирнеча километр йўл босди. Дитлнинг „жанговар лочинлари“ Мурманскни ўраб олган тоғ сулоларини кўрмасданоқ харом ўлди. Малум бўлдики, бу шаҳарнинг йўли берк экан ва берк бўлганда қандай денг!

Дитл шундан кейин Мурманскка денгиздан ҳужум қилмоқчи бўлди. Бу жуда яхши ният, чуқур муҳокама қилинган ва ҳартомонлама ўйлаб кўрилган план эди. Немислар уч кундан кейин Мурманскни олишлари ва генерал „Дейтчи Цайтунг ин Норвеге“ газетасида яна айюҳаннос тортиши керак эди. Броқ „Норвек қаҳрамони“нинг бир нарсига фаҳми етмабди: Мурманскка денгиздан

қилиниши мумкин бўлган ҳужум йўлини Шимолий флот ўзининг минонётлари, сув ости кемалари ва шавкатли авиацияси билан тўсиб ётар эди.

Шимолий Совет портини олишга қаратилган учинчи уриниш ҳам немисларга жуда қийматга тушди. Баренцов денгизда немисларнинг қанчадан-қанча транспортлари, қанчадан-қанча ҳарбий пароходлари ҳалок бўлди.

Қуруқдан ҳам, денгиздан ҳам ҳужум қилиб эплаша-олмагандан кейин, ҳаводан ҳужум бошлади. Йигирма иккинчи июнда, я'ни уруш э'лон қилинган кунни германларнинг бирнеча разведкачи аэропланлари бирнеча марта Мурманск устида пайдо бўлди. Шундан кейин бомбардимончи аэропланлар ҳам келди.

Немис аэропланлари июнь ҳамда июль ойининг биринчи ярмида катта қўшилма бўлиб Мурманск устига келгани ботинаолмадилар, уч-тўртта бомбардимончи аэроплан келди, лекин бизнинг кучларимиз шаҳар бўсағасида қарши олганларидан кейин тездан зим-гойиб бўлдилар.

Шаҳарни қуруқдан, сўнгра денгиздан келиб олишга уринишлар бирин-кетин қазога учрайбергандан сўнг, аэропланлар билан катта-катта ҳужумлар қилиш даври бошланди.

Бу ҳужумлардан бири айниқса қаттиқ бўлди. Немислар Мурманскка етмишга яқин аэроплан юборишди. Бу бомбардимончи аэропланлар шаҳарга тўрт томондан ҳужум қилдилар. Буларни қиручи аэропланлар кўзатиб келган эди. Бу бомбардимончи аэропланларни Шимолий флотимизнинг пилотлари қарши олдилар. Старший лейтенант Юдин ва унинг звеносидаги қиручи аэропланлар немис аэропланларининг биринчи гуруҳини тўзатиб юбордилар. Аэропланлар бомбаларини шаҳардан узоқ жойларга ташлаб кетабердилар. Немисларнинг тозаям пипаланган қиручи аэропланлари булардан илгари қочиб кетди. Иккитаси уриб туширилди.

Бир соатдан кейин немисларнинг қирқ аэропланидан иборат бўлган асосий эшелони ҳужум бошлади. Кейин-

чаллик буларга яна йигирмата аэроплан қўшилди. Булар блан Шимолий флот ва Қизил Армиянинг пилотлари жанг қилдилар.

Шу жангда бизнинг учучиларимиз жасорат му'жизаларини кўрсатдилар. Лейтенант Родиннинг звеносига саккизта немис аэроплани ҳужум қилди, кейинчалик буларга яна тўртта „Мессершмитт“ қўшилди. Шундай бўлса ҳам, лейтенант Родин жанг майдонидан чиқиб кетмади. У душманга тикка ҳужум қилди ва уларнинг жанговар сафини бузиб, биттама-битта урабошлади. Старший лейтенант Воловиков звеноси бу жангда немисларнинг бомбардимончи аэропланларидан учтасини уриб туширди.

Немислар бундай катта кучга дуч келишларини ўйламаган эдилар. Уларнинг аэропланлари аланга олиб, қуламоқда эди. Бир соат ичида ўн иккита аэроплан ер блан яксон қилинди. „Юнкерс“ лар бомбаларини тоғларга ташлаб, қочиб кетдилар.

Немислар бирмунча вақт жим қолишди.

Ўн учинчи августда Мурманскка ўн учта бомбардимончи аэроплан ҳужум қилди. Лочинларимиз буларни ҳам қувиб солишди.

Ўн бешинчи август кунини йигирма еттита бомбардимончи аэроплан ҳужум қилганини кўрдим. Немислар бу сафар шаҳарга бомба ташладилар, унча ҳам катта бўлмаган бешта уй, водопроводнинг бир секцияси бузилди. Лекин бу секция уч кундан кейин яна тузатилди. Бирмунча одамлар нобуд бўлди. Лекин бу ҳужум немисларнинг ўзларига ҳам қийматга тушди. Мурманскнинг зенитчилари шу кунини немисларнинг тўртта бомбардимончи аэропланини отиб туширдилар.

Йигирма иккинчи август кунини немислар Мурманскка яна ҳужум қилдилар. Бу ҳужумда ўн учта аэроплан қатнашди, лекин зенитчилар бу сафар ҳам уларни шаҳарга яқин келтирмасдан тўзатиб юбордилар.

Шундан кейин Мурманскка немисларнинг якка-якка

аэропланлари учиб келадиган бўлди. Ҳаво айниб турганидан фойдаланиб булар булут орасидан чиқадилар-да, бомбаларини рўпара келган жойга ташлаб қиручи аэропланларимизнинг олдига тушиб қочадилар.

Фақат август ойи ичида Мурманскка ҳужум қилган вақтларида Дитл қирқ беш аэропланидан айрилди. Фронтнинг бу участкасидаги уруш ҳаракатларининг миқ'ёсини эътиборга олганда қирқ беш аэроплан айтмоққа осон.

Мен шаҳар устида урилиб туширилган ва кейинчалик қолдиқлари топилган қирқ беш аэроплан тўғрисида гапиратибман. Шаҳар бўсағасида юздан ортиқ аэроплан отиб туширилган. Совет авиациясининг командирлари уриб туширилган душман аэропланининг сонини ҳисобга олган вақтда, жуда инжиқлик қилишади. Булар бирон жойдан қолдиғи топилган аэропланнигина уриб туширилган деб ҳисоблашади. Бу кўллар ва ботқоқларда уриб тушириб куйиб кетган аэропланларнинг қолдиғини топиб бўладими?

Броқ гап немисларнинг йўқотган аэропланларидагина эмас, яна гап шундаки, урушнинг дастлабки кунларида немислар шаҳарнинг устида завод трубаларига тегай-тегай деб учар эдилар. Энди бўлса энг камида тўрт минг метр ва ундан ортиқ баландликда учишади. Ҳозир улар илгаригидай чуқур шўнғигани юрак қилишолмайди.

Бомбани жуда баланддан ташлайди, нишонга тегмайди, теккан тақдирда ҳам, тинч аҳоли ва кичик-кичик ёғоч уйларгина азият тортади.

Немис аэропланлари ҳар ҳужум қилганда, немисларнинг Финляндиядаги радиоси Мурманскда кўрилган гўё катта талафотлар, гўё тор-мор этилган бутун бошлик маҳаллалар, шаҳарнинг маркази гўё емирилганлиги, Мурманск порти ва Мурманск йўли тамом ишдан чиққанлиги ҳақида бўлмаган ёлғон гапларни айтади.

ЛЕШКА ДЕГАН ОҚ БУҒИ, УНИНГ ЗЕНИТЧИ ДУСТЛАРИ, ЖУЧКА ДЕГАН АСАБИЙ БИР ИТ, ЛЕШКА ҚАНДОҚ ҚИЛИБ ҒУШТГА ЎРГАНГАНЛИГИ ҲАҚИДА

Бир куни артиллерия полковниги Курочкин:

— Сизни ғалати бир жойга олиб бораман,— деди.

Мен Мурманскда ҳаво ҳужумида мудофаа штабида полковник блан ўтирган эдим. Зенит батареяларини идора қилиш иши шу штабга марказлашган. Герман аэропланларини кўзатиб туручилардан бу ерга муттасил малумотлар келиб туради.

Каттакан хариталарда фашист учучиларининг букунги маршрутлари кўрсатилган бўлади.

Бундай ажойиб кун бу ўлкада жуда сийрак бўлади. ҳаво очиқ, илиқ ва сукунат ҳукм суради. Ҳечқандай тревога аломати йўқ. Немислар бизнинг зенитчиларимиздан, қиручи аэропланларимиздан қўрқиб, ҳаво очиқ вақтда келмасликларини ҳаммамиз билар эдик. Булар ҳаво булут вақтда булут орасига кириб кетиш мумкин бўлган чоқлардагина учадилар.

Полковник машина чақирди. Икковимиз шаҳардан ташқарига чиқиб кетдик. Йўлдошим адабиёт ва фотографияни жуда яхши кўрар экан. Бир соат ҳадемай ўтибдир. Йўл ёмон, бутун атроф Мурманскни ўраб олган ёйдоқ тоғлардан иборат: Машина бир чуқурликнинг бўйида тўхтади. Машинадан тушиб пиёда кетдик. Бирнеча минутдан кейин Мурманск ва Кольск кўрфазининг панорамаси кўринди. Кўрфазда жуда кўп ҳархил кемалар ва пароходлар турар эди. Шаҳардаги фабрикаларнинг трубаларидан тутун чиқиб турибди. Сентябрь қуёши чарақлаган, осойишта куни.

Полковник мени олиб борган зенит батареяси баланд тоғнинг устидаги текис бир ерга ўрнашган. Лейтенант Савченко ва унинг жангчилари бизни жуда хуш қабул қилишди.

Кейин билсак, биз келмасдан буруноқ батареяга Мур-

манск театрининг артистлари келишган экан. Артистлар ўйинга ҳозирланмоқда эдилар. Орадан ўн-ўн беш минут ўтгандан кейин батареяга яқин бир ердаги майдончада бири гармон, иккинчиси флейта кўтарган икки киши намоён бўлди. Артиллеристлар тошларнинг устига ўтириб олишди. Тамошо бошланди.

Биз полковник икковимиз узоқроқда ўтирдик. У актёрларнинг ўйинларини тамошо қилди, мен эса бу фавқул-одда концерт ва пўлат каска кийган фавқулодда тамоша-бинларнинг суратларини олиш блан овора эдим. Бу ишга жуда берилиб кетибман.

Бир вақт қарасам, шохлик, тўрт оёқли бир жонивор менга қараб келаётибди. Аввал данг қотиб қолдим, кейин чўчидим, шундан кейин бу шохлик жонивор оддий шимол буғиси бўлиб, менга қараб келишидан ҳечқандай ёвуз нияти йўқ эканлигини фаҳмлаб, кулиб юбордим. Унинг узун бўйни, чиройлик кўзлари, қимирлаб турган лаблари ҳечқандай ёвуз ният йўқ эканини кўрсатиб турар эди. У мендан бир нарса тама' қилиб келган.

— Бу ерда буғи нима қилиб юрибди? — дедим полковникка.

Менга қилган тухфасидан ўзи мамнун бўлган полковник:

— Батареянинг кадрдон дўсти,— деди ва ёнидан қанд чиқариб буғига кўрсатди. Буғи югурганича полковникнинг олдига келиб, қандни олди.

Малум бўлишича, 1939 йилда батарея командири лейтенант Савченко тундрада буғининг боласини тутиб олган экан. Бориб-бориб бу буғи одамга эл бўлиб қолибди. Унинг отини Лёшка қўйишибди. Шундан бери Лёшка батарея қиёққа борса унинг кетидан эргашиб юрар экан. Лёшка жуда ғалати, инжиқлик қилмасдан, жангчилар нима ейишса, шуни еяберар экан.

— Фақат папирос чемкайди,— деди лейтенант Савченко кулиб.

Буғи Савченкони жуда яхши кўради ва онасининг ке-

тидан эргашгандай унинг кетидан қолмайди. Бир куни Лёшка йўқолиб қолибди. Уни нариги батареянинг артиллеристлари шохидан ушлаб жуда узоққа, юз километрча нарига олиб кетишган экан. Бир ҳафтадан кейин Лёшка қочиб ўз батареясига келибди.

Лейтенант Савченко шу ҳақда гапираётган вақтда мен бугининг ҳартомондан суратини олдим. Ҳавони булут босди. Шаҳардан сирена товиши эшитилди.

— Тревога.

Жангчилар тўпларнинг ёнига югуриб боришди. Артистлар блиндажга беркинишди. Бирнеча минутдан кейин немис аэропланлари пайдо бўлди. Батарея отабошлади.

Мен буғига зеҳн солиб турдим. У шундай даҳшатли гумбурлашлар бўлиб турган вақтда, лейтенантдан олган бир тўғрам нонни кавшаб тўпнинг ёнида турар эди.

Немис бомбардимончи аэропланлари батареяга қараб шунғий бошлади. У икки марта бир жуфдан бомба ташлади. Бу бомбалар тепаликдан унча узоққа тушмади. Бомбаларнинг портлаши, зенитларнинг гумбурлашидан бутун атроф ларзага келар эди. Броқ Лёшка бамайли хотир нонни кавшаб турар эди.

Тревога тугаб немис аэропланлари ҳайдалгандан кейин, полковник икковимиз шаҳарга жўнадик. Полковник йўл-йўлакай Жучка деб ғалати ном қўйилган итнинг воқиясини айтиб берди. Бу ит Мурманск районида батареяга эргашган экан. Бомбардимон қилиниши бу итнинг асабларини жуда ишдан чиқариб қўйибди. Келаётган аэропланнинг товушини одамдан илгари Жучка эшитар экан. У батареянинг ўртасига югуриб бориб, жунларини ҳурпайтириб, кўзларидан ваҳима акс эттириб, титраб, қақшаб тураберар экан. Аэропланлар яқинлашган сарининг ҳуриши авж олар экан...

* * *

Бу ўлкадан яқиндагина қайтиб келган бир ўртоғим:

— Бир зенит батареясида галати бир нарсани кўрдим,— дейди.

— Буғи эмасми?

— Ҳа. Биласанми?

— Бўлмасачи. Лёшка нима бўлди?

— Ҳеч нарса бўлган йўқ. Мен бор вақтда батареяни ўттиз беш марта бомбардимон қилишди. Буғининг парвойига келсачи. Уни гўштлик бўтқага ўргатишибди, ҳаманинг кетидан югуриб юради, ҳеч қолмайди.

— Папирос чеккани ўргатишмабдими?

— Ҳали ҳозирча йўқ.

— Ўргатишар. Бомбага, гўштга ўргатишган бўлса, папирос чекишга ўзи ўрганиб кетади.

Шимолдаги зенитчиларнинг беғам дўстлари бўлган оқ буғи Лёшкани эслаб икковимиз узоқ кулдик.

УЗОҚ БИР ОРОЛДА

Бу орол Москвага бирнеча юз километр келади. Бу жой совет тупроғининг энг шимолдаги тоғлик кўнгилсиз бир ери. Бутун атроф муздек денгиз, катта-катта тўлқинлар уриб туради. Туман. Оролнинг теварак-атрофи ажойиб кўрфаз ва лиманлардан иборат бўлиб, шимол кишилари буларга фиорд деб от қўйишган. Оролнинг атрофини икки-икки ярим минг метр баландликда бўлган тоғлар ўраб олган. Бу тоғлар оролни шамолдан ва зўр-зўр денгиз тўлқинларидан тўсиб туради. Бу фиордлар роҳат вада қилиб, сайёҳларни ўзига тортиб туради.

Бизнинг учучиларимиз гоҳ бир фиордда, гоҳ иккинчи фиордда бундан анча вақтлар илгари бу ерга меҳмон бўлган кишиларнинг изларини топадилар.

Жуда кўп, ба'зан ҳеч кутилмаган нарсалар — бензин баклари, озиқ-овқат, ўқ-дорилар топилади. Бу нарсаларнинг ҳаммаси тоғлар орасида йигирма етти йил турган. Булар германларга қарашли нарсалар. 1934 йилда немислар шу ерга сувости кемаларини ташлаб кетганлар. Немислар бу фиордларга келиб, дам олишни яхши кўрганлар. Ўша вақтда улар бу салқин ўлкага хўжайинлик қилганлар.

Улар ҳозир ҳам бу ерларни кўрмоқ орзусида. Лекин бу амалга ошиши мумкин бўлмаган бир хаёл. Орол бизнинг денгиз коммуникацияларимизни қўрийдиган бир крепостьга айлантирилган. Бу ерлар ҳечқачон фронт доирасига кирган эмас, ҳозир фронт. Бу ерларнинг тақдири тажрибалик қутбчилар, бу ерларни пароходлар ва оғир арктик аэропланларда кезган кишиларга топширилган.

Ватан уруши фронтининг энг ўнг қанотидаги участкасига учучиларимиз — Шимолий флот авиация отряди соқчилик қилади. Отряд командирининг қўли остида жуда ҳам каттакан территория бор. У сув йўлларидаги пароходларнинг осойишталиги учун жавобгар... Биронта ҳам немис сувости кемаси, биронта ҳам пароходи, биронта ҳам фашист аэроплани совет тупроғининг бу совуқ ўлкасига тумшуғини тикмаслиги, юк ортиб бораётган биронта ҳам пароходга ҳужум қилмаслиги керак. Буюк денгиз йўли аниқ ва графика блан ишлаши фронтимиз ҳечнарсаса муҳтож бўлмаслиги лозим.

Отряд командирининг штаби фақат харитада бор халос. Командирни бу ердан топиш мумкин эмас деса бўлади. Унинг ўрнида ё отряднинг комиссари, ё штаб начальниги бўлади. Штаб начальниги ҳамиша бир жавобни беради.

— Командир ҳозир йўқ.

— Қаерда?

— Бирон жойда, йигитларнинг олдидадир.

Бу гапнинг ма'носи шуки, командир команда пунктидан неча юз километр нарида бўлган бирон қисмга йўл-йўриқ кўрсатиб юради, ёки ўз учучилари блан бирга

денгизда разведкада юрган бўлади, ё бўлмаса бирон пароходни кўзатиб боради ё қарши олади.

Командирнинг ҳақиқий штаби — фин урушида учиб, оқ финлар тўпини, уларнинг йўлларини ва базаларини тор-мор қилган жуда кучли бомбардимончи аэроплан. Командир ҳозир ҳам шу аэропланда юриб денгизда душманни қидиради. Унинг қўл остида шимол табиатини биладиган ва у блан мураса қиладиган, снновдан ўтган кишилар ишлайдилар.

Бундан бирнеча йил бурун бу жойларда учиш жуда хатарли ҳисобланар эди. Қуруқда учадиган аэропланларда учиш тўғрисида сўз бўлиши ҳам мумкин эмас эди. Арктикага бўлган машҳур учишларда учучилар мана шу ерда даҳшатли денгиз бўйида ҳавонинг очилишини кутиб ўтирганлар. Бу ернинг ҳавоси айниқса куз кунларида кишига рўйхуш бермайди! Денгизда кучли тўлқин, тоғларнинг устини, фиордларни туман қоплаган. Тошлар орасида шамол ғувуллаб туради. Қаттиқ совуқ...

Илгари ҳарбир учиш олдида узоқ тайёргарлик кўриш лозим бўлган жойларда ҳозир кечасию-кундузи училади. Ҳозирги вақтда бу ерда қуруқда учадиган аэропланлар блан истаган вақтда истаган масофага жуда катта иштиёқ блан учиш мумкин. Бу офтобда қорайган мард шимол кишилари жанг қилиш учун душманни қидириб юрадилар. Булар душманнинг сув ости кемалари ва аэропланлари блан жанг қилгани ҳар чоқ тайёрлар. Булар яқиндагина Шимолнинг оддий ходимлари бўлиб, муз разведкасига боришар, музлар орасида қолиб кетган пароходларни қидиришар эди. Уруш бошланганда бу Шимол қаҳрамонлари кўп бўронларни, катта тўлқинларни кўрган машиналарини қайта қурулантириб, жанговар постда турдилар. Бу ерга илгари умрида Шимолни кўрмаган ёшлар ҳам келган. Кексалар ёш ёрдамчиларидан мамнунлар, ёшлар эса, ҳар ишда ўзларининг хизмат кўрсатган муаллимлари — командирларидан ўрнак оладилар.

* * *

Мудом музлаб ётадиган бу ўлкада аэропланларнинг жанговар ишлари учун зарур бўлган ҳамма нарса блан қуроллантирилган ҳозирги замон аэродромлари қурилган. Энг шимолда иш кўрадиган ҳарбий учучилар ўқ-дори, яроқ-аслаҳа ва озиқ-овқатга ҳечқачон зориқмайдилар. Буларнинг оғир ишлари, ҳаммаёқни емирадиган табиатнинг кўр кучи блан олишувлари Шимолий флот қўмондонлигига қутб доирасидаги районда бўлган умумий аҳволни, шаройит ва душманнинг ниятларини аниқ билишга имкон беради. Отряд транспортларимизнинг нормаль ҳолда юришини таъминлайди. Новая Землядаги бўғозларни, Шимолдаги совет сувларини қаттиқ сақлайди.

— Отрядимизнинг мавжуд бўлиши фашист жанобларнинг гашларига тегади, — деди командир. — Бизни йўқотиш учун булар нималар қилишмади! Броқ қўлларидан ҳеч нарса келмади. Энди бу ерга келгани ўлардай кўрқишади. Ҳозир одамлар бекорчиликдан зерикиб қолишди. „Қани, душманни бизга кўрсатиб қўй“ деб қичқиришади. Душман эса, қорасини ҳам кўрсатмайди.

Соғлом, гавдали, юзи шимол шамолида қорайган командир ҳаммавақтдагидай ҳушчақчақ, оғир, учишга ҳаммавақт тайёр. Ҳамма ерни кўрган бақувват бу ёш йигитга, кулиб турган чехрасига қараганда одамнинг баҳри очилади.

* * *

Атрофни тоғлар ўраб олган тинчгина бухта. Бу ерда аэропланлар туради. Синчиклаб қарамасанг бу аэропланларни кўриш мумкин эмас. Аэропланларнинг ёнида учучилар истиқомат қиладиган палаткалар бор. Машиналарда кечасию-кундузи навбатчилар ўтиради. Аэропланларнинг моторлари ҳаммавақт иссиқ тугилади, қуроллар текширилган ҳолда тайёр туради. Сигнал бўлиши блан аэропланлар дарҳол ҳавога кўтарилади.

Шу ернинг аҳолиси нишоб қирғоқда учиб кетаётган

самолётнинг кетидан қараб қолишади. Булар қачон қурилганлиги номалум бўлган кулбаларда туришади. Бутун атроф тоғ, тош. Тўлқин уриб кўпикланиб туради. На биронта дарахт бор, на биронта бута. Бу ернинг манзараси мана шундай ғариб.

Бу оролнинг аҳолиси денгиз ҳайвонлари, балиқ ови блан машгул бўлган софдил, тупори, самимий ненецлар Уруш буларни жангчиларга айлантирган. Булар учучилар блан бирга фиордларни ва бўғозларни қўриқлашади.

Булар чориқларини кийиб олиб, ҳар куни океанга разведкага боришади. Ба'зилари оролда қолишади. Булар кўзатиш минорларида осмонни кўзатиб, фашист аэропланларининг ҳужумидан бошқаларни огоҳлантирадилар.

Уруш бошланган вақтда бу ерга бир фашист аэроплани келган эди. Унга қараб милтиқ ва сочма милтиқлардан ўқ отабошладилар. Бу орол аҳолисининг ҳаммаси қуролланган. Илгариги тинч аҳоли ҳарбий гарнизонга айланган. Бутун ҳаёт ҳарбий тартибда. Ҳарбир кишининг кўзатиши лозим бўлган, разведка қилиши керак бўлган участкаси бор, иши бор. Юқорида айтилгандай, уларнинг ба'зилари разведкага чиқадилар, ба'зилари осмонни кўзатиб турадилар, бошқалари аэропланларни қўриқлайдилар, уларга бензин қуйгани ёрдам берадилар, учучиларга овқат пишириб берадилар, улар турадиган уйларни тозалайдилар.

Булар оёқларида чориқ, устларида пўстин, солмоқли кадам ташлаб юрадилар ва қўлларидан қуролни қўймайдилар. Илгари овчилик қилиб юрган бу одамлар жуда яхши ҳарбий кишилар бўлиб қолдилар.

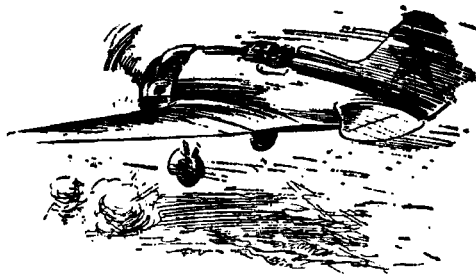
Буларга Вилка деган шу ерлик бир ненец командирлик қилади. Бу одам оғир, совлатлик, кўп нарсани биладиган ва кўп нарсани тушунадиган киши.

Вилка бу оролда қирқ беш йилдан буёқ яшайди. Орол аҳолиси орасида у энг яхши овчи. Бу ернинг аҳолиси уни жуда иззат-икром қиладилар. Шимол ҳавосининг инжиқликларини Вилка ҳудди ўзидай, ўзининг карабинидек билади. Отряд командирига ўхшаган уни ҳам ўзи раис-

лик қилиб турган советдан топиш қийин. У кўпинча пулемётлар турган жойда ё бўлмаса аэродромда ёки қайиққа тушиб денгизда юради.

Вилка ба'зан командирни излаб топади ва бу икки шўмол начальниклари урушнинг стратегияси ва тактикаси тўғрисида ўзаро узоқ гаплашадилар. Бу суҳбатларда Вилка жуда талантли ташкилотчи географ ва бу кичкина жасур халқнинг мард жангчиси эканини кўрсатади. •

Бу оролдаги халқ ўзларининг дўстлари — пилотлардан жонларини ҳам аямайдилар. Қўлларида нима бўлса учу-чилар блан баҳам кўрадилар. Булар учучиларни қўриқ-лайдилар, уларни парвариш қиладилар, бирга ишлайдилар ва буюк ватанпарварларга хос иш олиб борадилар.

А С И Р Л А Р

ЙИПИТАЙЯ ҚИШЛОҚЛИК КИЧКИНА ПАСТОР

Одамни зериктирадиган тундра яйловидан юк вагонида кечаси блан юрдик. Ҳаммамиз кундузи ухлаб олганимиз учун уйқи келмас эди. Уқигани ҳечнарсга йўқ, бўлган тақдирда ҳам ўқиб бўлмайди. Қутб доирасидаги аллақайси бир станциядан ярим кечаси бизнинг вагонга чиққан па-канагина бир фин руҳонийси менга ва ўртоқларимга эрмак бўлди.

Бу руҳонийни часовой олиб кирди. У блан бирга яна иккита асир солдат ҳам бор эди. Бунинг бири жиккаккина, кўзларидан ваҳима акс этиб турган қизил юзли, иккинчиси гавдалик. Унинг оёғига ўқ теккан. Иккови папирос чекиб, дарров уйқига кетди. Руҳоний эса, биз блан гаплашиб ўтиришдан бош тортмади. Хайриятки, вагонда фин тилини жуда яхши биладиган бир одам бор экан.

Руҳоний қўлини боғлаб бўйнига осиб олган. Асир тушишидан бирнеча минут илгари ярадор бўлган экан. У жуда ёш кўринади, истараси иссиқ. Устида младший

офицер формаси. Кейин малум бўлдики, ҳақиқатан младший офицерлик мартабаси бор экан. Урушга қадар лагерда ҳарбий тайёрликни ўтиб, младший офицер деган унвон олган экан. Урушга батальон пастори сифатида келган. Урушга қадар ҳам у Оулу провинциясидаги Йипитайя қишлоғида пасторлик қилган экан. Унинг руҳонийлик стажы кўп эмас, бирнеча йил халос. Гельсинке университетиде ўқиб, теология факультетини битирган ва Йипитайя қишлоғига бориб, бир кўчанинг бошидаги кичкинагина бир бутхонада хизмат қилган: Уй-жой ортдирган, хотин олган. Урушга кетганида хотини блан бир боласи қишлоқда қолган.

Ўзи тайинланган батальонда эртаю-кеч ва'з-насиҳат қилар, улим олдида бўлганларга калима ўгиртирар, ярадорларга насиҳат қилар экан. Кўпроқ солдатлар блан иш олиб борган, чунки, ўзининг айтишига қараганда, офицерлар даҳрий бўлиб, улар блан иш қилиш жуда қийин экан. Қандоқ қилсин, уларнинг масхара қилишлари ва шаккокликлари блан келишишга тўғри келган.

Хемингуэйнинг „Алвидо“, „Қурол“ деган романидаги бир италян руҳонийси эсимга тушди. У ҳам ёш жиккак бўлиб, офицерларнинг ҳархил шаккокликларига кулиб қулоқ солишга мажбур бўлган.

Бу фин руҳонийси тасодифий равишда асир тушган. У ҳалиги икки солдат блан бирга дала госпиталига кетаётган экан. Бизнинг разведкачиларимиз пайдо бўлишибди. Солдатлар ўқ отабошладилар. Бу эса, қўлида қуроли бўлмагани учун зовурга тушиб ётиб олибди. Ана у гавдалик солдатнинг оёғига, руҳонийнинг эса қўлига ўқ тегибди. Бу яранинг-ку чандон аҳамияти йўқ, лекин асирга тушиш жуда ёмон қарса.

Руҳоний Куусила Эйнонинг таржимайи ҳоли шундан иборат. Бу гапларни у бамайли хотир, ҳарзамон кулимираб гапириб берди. Оёғидан ўқ еган солдат тушида инқиллаган вақтда руҳоний унинг қўлини силар, солдат эса, жим бўлар эди.

Руҳоний менинг ким эканлигимни билиб олди. Мен рус ёзучиси эканимни, менинг отам ҳам рус руҳонийси бўлиб, қишлоқда бир кўчанинг бошидаги кичкинагина бир бутхонада хизмат қилганлигини айтиб бердим. Бу бутхонанинг гумбази остига қалдирғочлар учиб киришар ва ибодат қилаётган кишиларнинг тепаларида туриб, сайрашар эди. Ҳарамга қалдирғоч ёки каптар учиб кирса, яхшиликка далолат қилади деяр эдилар.

Руҳонийга менинг гапим та'сир қилди шекилли, чеҳраси очилиб кетди. Уф тортиб, шундай деди:

— Уруш деган нарсга кўп ёмон. Жаноби ёзучи, нима деб ўйлайсиз, мен бола-чақамни, қовм-қариндошларимни яна кўрармиканман? Тўғриси айтганда бу жуда бема'ни савол. Уруш бўлмаса, ҳаммамиз ҳам бахтли бўлар эдик.

Мен секин, эҳтиёт блан:

— Урушни биз бошлаганимиз йўқ,— дедим.

Руҳоний дипломатларча жим қолди.

— Менга қаранг, ота, — дедим, гарчи руҳоний мендан беш ёш кичик бўлса ҳам, — ўша сиз хизмат қилган кичкина бутхонага ибодат қилгани келадиганлар уруш бўлишини хоҳлашармиди?

— Йўқ,— деди руҳоний.— Улар уруш бўлишини хоҳлашмас эди. Буларнинг ичида уруш бўлишини хоҳлайдиган шюцкорчилар бор эди, лекин булар бутун халқ деган сўз эмас. Агар уруш бошланишдан бир ҳафта илгари мен буларга уруш бўлади десам, ҳаммасининг эси чиқиб кетар эди.

— Ўзингиз шюцкорчи эмасми сиз?

Руҳоний қизариб кетди.

— Менку у ёғини суриштирсангиз, а'зо, лекин...

— Менинг билишимча, шюцкорлар Русия блан уруш қилишни талаб қиладиган урушқоқлар ташкилоти. Сиз Исонинг уммати бўлатуриб, урушни, я'ни одам ўлдиришни ўзининг орзуси, шиори, идеяси қилиб олган ташкилотга қандоқ қилиб кирдингиз? Исо алайҳиссалом қон тўкишни ма' қилганку.

— Худога шукр,— деди руҳоний.— Мен қўлимга қу-

рол ушламадим, шюцкор йиғилишларига қатнашмадим. Бир куни шюцкорнинг район штабида ўғирлик воқи' бўлди. Буларнинг пул ишини тафтиш қилиб кўрадиган бир киши лозим бўлиб қолди. Мен халол одам бўлганимдан шюцкорнинг ревизори этилиб тайинландим. Лекин қўлимга қурол олмадим ва уруш идеяси қалбимга бегона бир нарса бўлиб қолди.

— Уруш бошланишидан бирнеча ҳафта бурун Финляндияга жуда кўп миқдорда ғалла юбориш ҳақида Сталин фармон берганини билармидингиз?

— Буни бизга айтишган эмас.

Сталин Пассиакивига Суомидаги очларга яна ҳам ёрдам бериш тўғрисида ва'да берган эди. Уни ҳам сизларга айтишган эмасми?

— Йўқ. Буни ҳам энди эшитишим.

— Унақа бўлса, ота, қани айтинчи, урушни ким бошлади?

— Бизнинг чегарамизда турган немис қисмларини сизлар бомбардимон қилган эмишсизлар. Шундан кейин биз урушишга мажбур бўлибмиз.

— Сизнинг фикрингизча немислар Финляндияга нима учун келган эди?

— Булар бизнинг ҳукуматимизга „аскарларимиз англизлар блан урушгани Норвегияга боради“ деб айтишган.

— Ҳукуматларинг шунга ишондими?

— Мамлакатимизда герман солдатларининг пайдо бўлишини халққа шундай тушунтиргандан кейин, ишонган бўлади-да.

— Нима учун немислар тўғри Норвегияга бормаи, Русия чегарасига келиб қолишибди?

— Билмадим,—деди руҳоний секин.

— Немислар сизнинг ҳукуматингизни алдамаган, ҳукуматингиз халқни алдаган эмасмикин?

Ёш руҳоний тантанали равишда:

— Халқни алдаганларнинг худо жазосини беради,—деди.

— Агар худо жазосини берадиган бўлса, ҳаммадан

бурун Таннер блан Маннергеймнинг жазосини бериши керак. Диний нуқтаи назардан қараганда булар худо олдида гуноҳкор.

— Мен езининг гапингизга яхши тушунаолмаётибман. Очиқроқ гапирсангиз.

— Қай шаклда бўлмасин, одам ўлдиришни та'қиқлайдиган христиан қонунни бор, шундайми? Иккинчи томондан яна шундай қонун ҳам борки, амри пошшо вожиб. Ҳарбир христиан унга итоат қилиши керак.

— Тўғри,— деди руҳоний.

— Худога ишонмайдиган одамни ҳукумат одам ўлдиришга мажбур қилса христиан қонунининг мазмунига қараганда, худо олдида жавобгар бўлмайди. Бутун гуноҳ урушни бошлаган, одамни урушга юборган кишининг устига тушади! Шундайми?

— Шундоқ.

— Урушни биз бошламаганимизга иқрор бўлдингиз-ку!

— Ҳа.

— Урушни маршал Маннергейм блан Таннер бошлады. Булар халқингизни алдади ва қиёмат куни дўзохга тушади. Булар жаҳаннамда илон ва чиёнларга ем бўладилар. Лекин ҳозир уруш майдонида жанг қилаётганларга, сизга, мана бу солдатларга бундан нима фойда?

Руҳоний аттанг деб бош чайқади. Жим қолдик. Ҳарким ўз ўйи блан эди. Поезд куйган ўрмон ёнидан аста секин ўтиб бормоқда. Ерлардан тўнгалар, кичик-кичик тундра дарахтларининг куйиб қорайган таналари чиқиб турар эди. Тонг ёришабошлади. Мен тебраниб уйқига кетдим. Бирданига руҳоний енгимдан тортиб уйғотди.

— Хўш, нима дейсиз?— дедим таржимон орқали.

— Маршал Маннергейм блан Таннер қиёматда дўзохга тушади дейишингиз унча тўғри эмас. Қиёмат куни худойи таоло булар одамларни ҳақ иш учун урушга юборган деса дўзохга тушмайдилар.

Унинг диний сафсаталари жонимга тегди.

— Маршал Маннергейм қадим вақтда гўё финларники

бўлган Ленинград, Петрозавад ва Мурманскии оламан деб гишава қилдику. Наҳотки, худойингизни шундай беҳуда гапларни ҳақ иш деб биладиган бир аҳмоқ деб уйласангиз.

Руҳоний жавоб бермади. У ҳали жуда ёш эди. Мен яна уйқига кетдим. Броқ, кимдир яна енгимдан тортиб уйғотди. Бу сафар уйғотган ҳалиги жиккак шақшайган кўзли солдат экан.

— Жавоб ёзучи, бу қуриб кеткур уруш қачон тугар экан? Уруш ҳам қурсин, буни бошлаганлар ҳам,— деди.

— Руҳонийдан сўранг, ҳаммасини айтиб беради,— дедим.

— Эй, жаноб ёзучи,— деди уф тортиб,— руҳоний руҳоний-да. Бундан гап сўрасам нуқул худо тўғрисида гапиради. Менинг дардим уйга қайтиб кетиш. боля-чақамни кўриш, ишлаш. Минг ла'нат ҳаммасига.

Руҳоний уйқига кетди. Эҳтимол, у, солдатнинг гапини эшитгандир. Броқ, ўзини уйқига солиб ётишни афзалроқ кўрди, чунки кичкина солдатнинг юрак бағрини эзаётган бу дун'ёга доир бунақа саволларга теология жавоб беришга қийналади.

ПАРИЖ—КАНДАЛАКША

(Бир рейснинг тарихи)

Ганс Шиппиуснинг отаси ўрмон қуриқчисининг ёрдамчиси бўлган. Ганс ўрта мактабни тугатганидан кейин Франкфурт—Одерга яқин бир жойдаги лагерда мажбурий хизмат муддатини битирган. Айрим „жасоратлар“ кўрсатганлиги учун гитлерчи ёшлар союзига а'зо қилиб олинган. 1939 йилда армияга чақирилган. Икки йил Силезиядаги учучилар мактабида ўқиган. Аэроплан командири унвонини олгандан кейин Парижга юборилган. Бу ерда соқчилик вазифасини ўтаб турган.

24-нчи августда Шиппиус ва унинг экинажига шарқий фронтга бориш таклиф қилинган ва шундай маршрут берилган: Париж — Гамбург — Альбор (Дания), ундан кейин поездга тушиб, Ставангерга борилади. У ердан „Ю-52-деган аэропланда Тронгейм (Норвегия) га училади.

Тронгеймда Шиппиус „Юнкерс-88“ тағали аэроплан олди ва бомбардимончи аэропланлар отрядига кириш учун бутун команда Финляндиянинг Кемиярви деган шаҳрига учиб кетди.

Булар жуда юқорида учиб боришмоқда эди. Бирданига пастдан ўққа тугилдилар. Моторлардан бири ишдан чиқди. Шиппиус довра олмоқчи бўлган эди, броқ бирнеча минут учиб, қўнишга мажбур бўлиб қолди. Аэропланини ботқоқлик ва адрлар орасига қўндириб, қорнини ёриб юборди. Командадан уч киши, шу жумладан Курт Маттгас ҳам ҳалок бўлди. Лейтенант Шиппиус ва фельдфебель Люпц омон қолишди. Лейтенант, мен Финляндия тупроғидаман. аэропланимни финлар рус аэроплани гумон қилиб ўққа тутишди, ҳадемай ёрдам келади деган қаноатда эди Эрталаб разведкага чиқди. Бахтига унча ҳам катта бўлмаган бир қишлоқдан чиқиб қолди. Телефон симлари тортилган бир уйни кўриб, кирди. Тўпланиб турган одамларни нари-бери итариб, телефон ёнига борди ва полицияни чақирабошлади. У телефонистка блан муомала қилар экан. уйдагилар бирин-кетин чиқиб кетишди. Шиппиус аччиғи келиб трубкини ташлади ва орқасига қайрилиб қараса, эшикда икки қизил аскар блан сержант турибди. Жаноб Шиппиус билди, русларнинг қўлига асир тушди!

Фашист учучиси Кемиярвига қўнаман деб совет шаҳари Кандалакша ёнига қўнибди. Бирнеча соатдин кейин, „Юнкерс-88“ тағали аэроплан топилди, тинтилди, кўп ҳужжатлар қўлга олинди. Бу ҳужжатларнинг ичида Гертруд Маттгаснинг Париждаги эри фельдфебель Маттагасга ёзган хатлари ҳам бор экан (дала почтаси 12760), бу хатлардан ба’зибир жойларини қуйида кўчириб ўтамиз:

22 июнь. „Бугун эрталаб радио эшитдик, охири Русия

Блан уруш бўлади деган гап рост бўлиб чиқди. Бу сафарги уруш жуда қаттиқ бўлади... Душман аэропланлари бизнинг территориямизда пайдо бўлиши жуда мумкин. Яна оғир кунлар бўлалди. Назаримда „томми“ яна тез-тез ва кўп учади. Сўнгги кунларда, ҳатто бугун ҳам катта ҳаво жанглари бўлди“.

3 июльда Гертруд ўзининг эрига шундай деб ёзибди: „Бугун мен сендан бир нарсани сўрамоқчиман. Агар илож қилаолсанг, янаги хатимда юборадиган рўйхатимга қараб, Финляндиядан керакли нарсаларни сўтиб оларсан. Буни қарагинки, Гришбергда бирнеча ҳафтадан бери чулкий топилмайди! Мен буни Берлинда эканимда эшитиб ишонмаган эдим. Сен менга чулки юборсанг жуда яхши бўлар эди. Кечаси кийиладиган кастюм ҳам бўлса деган эдим. Кастюмнинг остидан кийиладиган блузка ҳам керак“.

8 июль. „Душанба куни Гербертдан биринчи хат олдик. Руслар блан жуда қаттиқ жанг қилишибди. Ўлганларнинг сони жуда кўп. Ўтган кундан бери ўлганлар ҳақида ҳар куни 4—5 хат келади“.

16 июль. „... Ўлганлар ҳақида келаётган хатларнинг сони кундан-кун ошиб бормоқда. Кеча олти хат келган эди, бугун етти хат келди. Папирос олмай қўйдим. Сен олиб кетган папирослардан бошқа бисотимда папирос йўқ эди. Кеча отамнинг туғилган куни эди, ормуғон қилгани ҳеч нарса топаолмадим. Янги аэропланда учган олти киши ҳам ҳалок бўлгани учун бугун мотам куни деб ёзибсан. Бу кўп ёмон нарса“.

18 июль. „... Яхши овқат егин деб хат ёзибсан, афсуски ҳозир яхши овқат топиш мумкин эмас... Азизим Курт, нега ҳалок бўлган учучиларни кўмган вақтларингда уларнинг қариндошларидан ҳечким ҳозир бўлмабди, бунга ижозат берилмайдими? Нега буларнинг олтови ҳам бирданига ҳалок бўлишибди? Ҳай аттанг“.

22 июль. „... Кеча кечқурун уйга қайтиб келсам, сендан битта посилка келган экан. Мен сўраган ҳамма нарсаларни юборганинг учун қуллиқ. Ҳаммадан бурун шуни

айтайки, ярқироқ гуллар солинган ва кумуш арқоқлик оқ материя жуда чиройлик. Айниқса кечаси чирогнинг олдида кўрсанг. Униси ҳам жуда яхши. Тўрт жуфт чулкийга жуда севиндим. Ҳозир буни ҳечқаердан топиб бўлмайди.

5 август. „Русия блан бўлаётган бу уруш қачон тамом бўлади? Ҳамма танг бир ҳолатда. Сизларни урушга қачон юборишади, ҳали-бери юборишмас деган умиддаман. Эрикнинг эри яқинда Булгория ва Югославияга борган экан, жуда кўп нарсалар олиб келиши керак эмиш. Эрик, чулким блан оёқ кийимим энди бир йилга етадиган бўлди, дейди. Эри шунча нарса олиб, бир тийин ҳам бермабди. Брок, ҳаммаси бекорга кетибди, чунки солдатлар бор йўғини тортиб олишибди“.

10 август. „Азизим Курт, кеча Финляндияга кетаётимиз деган хатингни олиб жуда хайрон бўлдим... Қайси куни ҳар ҳафта чиқадиغان хроникада кўрсам, Финляндиянинг аэродромларида ба'зи жойларида ҳануз қор бор. У ерга боргандан кейин Шимолга қараб красизларми, жанубга қарабми? Сен русларга рўпара бўлсанг керак, чунки сизларни ишга солишади. Бу кўп ёмон нарса! Мен ҳеч қачон сени Франциядан бунчалик тез кетарсан деб уйламаган эдим. Хизматингдан ташқари у ерда истиқомат қилиш жуда яхши эди. Финляндияда бу гаплар бўлмайди“.

12 август. „Азизим Курт, кеча юборган иккита посилканг учун чин кўнглимдан ташаккур билдираман. Иккови ҳам бир кунда келди. Учинчи посилканг эса, ўзинг айтгандай, ҳали йўлда бўлса керак. Кўк жилетка, чўмилганда кийиладиган костюм ва бошқаларни кўриб жуда севиндим.

„Томми“ яна Берлинга тез-тез учиб келабошлади. Энди руслар ҳам пайдо бўлабошладилар...”

Бу Гертруд Маттгаснинг охирги хати. Шундан кейин эридан посилка олмай қўйди Париж — Кандалакша рейси фельдфебель Курт Маттгас ва Ганс Шиппиус командирлик қилган „Юнкерс 88“ аэропланининг экипажи учун ҳам фожиали равишда тугади.

БУЛАРНИНГ ҲОЛИ ХАРОБ

Ҳавлилардан келган ва ҳавлиларга ёзилган, лекин юборилмай қолган хатлар, хотира дафтарлари, тасодифий қайдлар, ўқилабериб титилиб кетган совет варақалари, чўнтак ва қўйин дафтарида юрабериб гижим бўлиб кетган портретлар, алдаш ва зўрлик йўли билан урушга юборилган кишилардан қолган ҳазин нишоналардир.

Армон билан ўлиб кетган кишиларнинг ҳисларини, тилакларини кўрсатадиган хатлар, дафтарлар, хотиралар олдимда уюлиб ётади. Уларни роталар, взводларнинг командирлари бу ерга олиб келганлар. Сарғайиб кетган саҳифаларни олиб таржимон қайғули сатрларни кўздан кечиради. Бу ерда урушаётганларнинг ҳам, ўз юртларида қолганларнинг ҳам турмушлари ниҳоятди оғир.

Мана фин прапоршчиги Талвинсаарига қарашлик бир дафтар. У шундай деб ёзибди: „Кантола деган солдат қўлини ярадор қилди. Бизнинг олдинги линиямизга гранатамётчилар ўт ёғдирмоқдалар. Соат учдан бешгача даҳшатли ўқ ёғилади. Бу ўқ қайси томондан келаётганлигини аниқлаш ҳам қийин. Душман артиллеристлари жуда мерганлик билан отмоқдалар. Бир соат дам бергандан кейин, яна гранатлар гумбурлайбошлайди“.

Прапоршчик бошқа ҳеч нарса ёзолган эмас. Ўлдирилган.

Бир немис капитанининг ўлиги топилди. Унинг ёнида ҳечқандай ҳужжат йўқ. Чўнтагидан шундай бир хат чиқди.

„Бизнинг Финляндияда Русияга қарши урушаётган солдатларимиз кўп қийинчиликларни бошдан кечирмоқдалар. Жуда катта талафотлар кўрмоқдамиз. Газеталаримиз катта муваффақиятлар ҳақида қанча ёзмасини, немис солдатининг руҳи қанчалик тетик бўлмасин, вақт-соати келиб Русия бизни ўз тупроғимизга қараб қувади ва биз кўпинча оч-наҳор ҳолда узоқ йўлларни босишга мажбур бўламиз“.

Асир олинган фин прапоршчиги Фейно: „Биз немисларнинг малайимиз, ўз хўжайинларимизнинг ниятларини билмаймиз“ деб ёзибди. 137-немис полкининг ефрейтори: „Очликдан мадорим қуриб, ўлмоқдаман“ деб ёзибди.

Рус тилини чала-чулпа билган бир киши хотира дафтарида рус тилида мана бундай деб ёзибди: „Сендан сўрайман, мени отма, сизлар томонга ўз ихтиёрим блан ўтдим. Мени бир ёққа юборинглар, ишлаб кун кўрай. Мени урманглар, асир олинглар. Мен сизларнинг тилларингни яхши билмайман, мени бирон ёққа юборинглар“.

324-пиёда аскарлар полкининг номалум бир солдати ёнидан шундай хат чиқди: „Финлар бизнинг қисмларимизга разведка ишини олиб бориш учун тақсим қилиб берилган. Биз разведкага бормаймиз. Улар эса қўлларида милтиқ, ўрмонларда тимискиланиб юрадилар. Булар ҳечкимни асир олмайдилар. Қўлга тушган ҳарбир русни ибрат учун сўядилар“.

Илгари Петсамода ишчи ва асир тушган вақтида 36 чегара ротасининг солдати бўлган Салолойнен Ансельманинг ёнидан шундай хат чиқди: „Фин солдатларининг кўпчилиги шюцкорчилар эмас, СССР блан урушни хоҳламайдилар. Солдатлар ўзаро гаплашганда урушдан қатъий норози эканликларини гапирадилар. Фин ва немис солдатларининг оралари бузуқ. Фин солдатларига немис солдатларига қараганда ёмон овқат берадилар. Немис солдатларига арақ беришади. Булар арақнинг литрини тўрт юз маркадан сотиб, бойишмоқда. Ноним ўзимга етар эди, лекин гўшт, ёғ мутлақо йўқ“.

Вайз губерниясидан келган Сирьяля деган младший сержант ҳавлисига шундай хат ёзибди: „Агар ҳозир уйда бўлсам, ўлақолган тақдиримда ҳам урушга бормас эдим. Менинг ҳимоя қиладиган ҳечнарсам йўқ. Менинг ерим тирноғимнинг киридан иборат. Мамлакатда очлик ҳукм сурмоқда. Бу нарса солдатни жуда эзади“.

Салмиярвилик прапоршчик Хейно Эса Иханнас асир тушди. Немис батальонининг ихтиёрига берилган бир

ротада хизмат қилган бу одамнинг хотира дафтарига айнан шу сўзлар ёзилган: „Немислар жуда хўжайин бўлиб олишди, бирон киши уларга сўз қайтарса, даррав „хушига келтиришади“. Немислар фашист генералларига ма'қул бўлмаган ҳарбий ахборот босиб чиқаргани учун „Рованиеми“ газетасини ёпиб қўйишди. Энди биз немисларнинг батраги, шуларнинг хизматида юрган кишилармиз“.

Немислар фронтда ҳам, Финляндиянинг ўзида ҳам хўжайинлик қиладилар. Хатда оти ўчиб кетган бир қиз фронтдаги ўртоғига шундай деб ёзибди: „Бу ерда эркак зоти қолмади. Биз қизлар бирон ёш бола блан бир пас қўл ушлашиб юрсак, шунга жуда севиnamиз. Бу ерда йигитлар бор, лекин немислар улар блан алоқа қилгани қўрқамиз, чунки жуда жанжалкаш. Булар ба'зан бизнинг кофегга кирганда ҳаммаёқни тўс-тўпалон қилиб юборишади. Уйнинг ўртасида туриб олиб, ашула айтишади, ўйинга тушишади“.

Кейса деган бир қиз фронтдаги младший сержант Коскига шундай деб ёзибди:

„Табиат гулламоқда, лекин одамларнинг кўнгли куз кунидай қопқора. Ҳамма одам хафа ва хафалик кутади. Буни ҳамманинг кўзидан пайқаш мумкин. Тақдиримизга ўт тушди“.

Шу Кейсанинг ўзи икки ҳафтадан кейин бундай деб ёзади:

„Менинг биттаю-битта орзум бор, у ҳам шуки, худойи таоло бу урушни тезроқ тугатсини, одамлар ўз уйларига қайтиб келсинлар“.

Сержант Коскийнинг укаси Эсаак акасига шундай деб ёзибди:

„Биз бу ерда ҳаммамиз урушнинг тезроқ тугашига кўз туғиб ўтирибмиз чунки уруш қанча тез тугаса, қурбонлар ва етим-есирлар шунча кам бўлади“.

Ўлдирилган бир фин офицерининг ёнидан Гельсингфорсдаги хотини ёзган хат топилди: „Бундан кейин ксфе

то рождествогача карточка блан ҳам берилмайди деб газеталарга ёзилди“.

Бу нарсаларга изоҳ бериб ўтиришнинг ҳожати йўқ.

ИККИ ОЛАМ

Соқоли ўсиб кетган жулдур кийимлик бир киши бизнинг дивизия турган жойда йўл бўйида туриб, ўтиб бораётган автомобильларни тўхтатиш учун рўмолчасини силкир эди. Оқибат бир юк машинаси тўхтади ва шофер бу ғалати одамнинг ёнига борди. Бу одам немис учучиси унтер офицер Ганс Гебауер экан... У лейтенант Вильнер командаси остида учган. Уни ҳарбий асирлар лагерига олиб келишганда мен асир тушган немис лейтенанти Вильнер блан гаплашиб ўтирган эдим. Лейтенант денгиз разведкасидан Норвегиядаги ўз аэродромига қайтиб кетаётганида рус зенити уриб туширган экан. „Жасур“ лейтенант аэропландан ҳаммадан бурун ўзини ташлаган ва асир олинган. Бу қўрқоқ мен аэропландан ҳаммадан кейин ўзимни ташладим деб мени ишонтирмоқчи бўлади. Унтер офицер Ганс Гебауер шу лагерьда унга рўпара келиб, ёлғончилигини очиб ташлашини қаяқдан билсин. Лекин шундоқ бўлди.

Вильнер Гансни кўриб қизариб кетди, лекин дарров ўзини ўнглаб, атрофни ўраб турган одамларга шундай деди:

— Бунни қаранг-а, Ганс Гебауер ҳам келибди. Эй, биродар, мен сенинг тақдиринг тўғрисида шу қадар ташвишда эдимки, аэропландан қайсимиз илгари ташлаганимизни ҳам унутиб қўйибман. Ҳа, ҳа, энди эсимга тушди, энг кейин сен ўзинг ташладинг. Сен, жасур немис солдати Ганс Гебауер ҳаммадан кейин тушдинг!

Жаноби Вильнер ўнғайсиз ҳолатдан чиқиб, кулимсираган ҳолда:

— Мендан нима сўрамоқчи эдингиз, жаноби ёзучи? — деди.

Мен фашист Германиясидаги энг машҳур бирон композитор ё бирон ҳайкалтарош ёки бирон рассомнинг отини айтиб беришини лейтенантдан сўрадим.

Вильнер бирон кишининг ҳам отини айтиб бераолмади.

— Эсингиздан чиқдими ёки шундай одамлар Германияда зотан йўқми?

— Тўғриси айтсам, Германияда ўшанақа одам йўқ. Унақа одамлар бўлса дарров ишдан чиқиб қолади.

— Ундоқ бўлса шу яқин ўртада ўқиган китобларингиздан бир-иккитасининг отини айтиб беринг.

Лейтенант Вильнер ҳеч китоб ўқимаган экан. Менинг қаршимда турган бу одамнинг юзидан ҳечқандай фаҳм-фаросат акс этмайди, руҳан ўлардай қашшоқ.

Мен бу нарса Вильнер ўзи таллаган бир ихтисосга жуда берилиб кетгани ва шундан бошқа нарсаларга эʼтибор қилгани фурсат топаолмаганининг натижасидир деб ўйладим.

Ганс Гебауер блан гаплашдим У Берлинда туғилган, Пойтахтда истиқомат қилган одам. Уруш бошланиши олдида инженерлик техникумини битирган. Инженер бизнингча бир қадар маʼрифатли одам бўлиши керак.

— Гебауер, — дедим, — урушга қадар техникумда таҳсил кўриб юрганингизда қандай китоблар ўқиган эдингиз?

— Мен махсус адабиёт ўқир эдим. Саргузаштлар тўғрисида ёзилган адабиётларни баʼзан ўқиганман.

— Ҳозирги замон немис ёзучиларига қизиқмасмидингиз? Ўзингиз билган ҳозирги замон ёзучиларидан бирикки кишининг номини айтиб беринг.

Гебауер қийналди, хижолат бўлиб жим қолди.

— Билмайсизми?

— Йўқ.

— Балки эсингиздан чиққандир.

— Йўқ, билмайман. Ҳечкимни билмайман.

— Менга қаранг, Гебауер, Фейхтвангер, Генрих Манн, Шекспир, Шоу, Уэлс деган ёзучиларни эшитганмисиз?

— Шундақа ёзучилар бор деб эшитганман, лекин

китобларини ўқиган эмасман. Бунақа китобни ўқиган одамни бизда концлагерьга қамаб қўйишади.

— Фредрих Вольф деган немис ёзучисини эшитган-мисиз?

— Мен у ёзган варақани ўрмондан топиб олиб ўқиган эдим, жуда яхши ёзибди. Ун тўрт кун тундрада санқиб юриб, таслим бўлгани сра юрак қилаолмаган эдим. Ўша варақани ўқиганимдан кейин йўл бўйига чиқиб, қўлимни кўтарақолдим.

— Сизни қийнашмаган бўлса керак?

— Йўқ эй, қийнаш қаяқда, қайта жуда яхшилаб боқишди. Анчадан бери бундай тўйиб овқат емаган эдим.

— Дам олдингизми?

— Ёзучилар, шоирлар тўғрисида гапиришга қурбим етгандан кейин дам олганим шуда.

— Генрих Гейне деган шоирнинг шеърларини ўқиган-мисиз?

— Йўқ. Бунақа одамни эшитган эмасман. Германияда Гёте деган каттакан шоир ўтган деб эшитган эдим. Генрих Гейнени билмайман. Эшитган эмасман.

— Техникумда ўқиб юрган вақтингизда сизларга Русия тўғрисида нималар дейишар эди?

— Русияда Кремль бор, казаклар бор, арақ бор, руслар жуда маданиятсиз одамлар дейишар эди. Сизларда аввалию охири Толстой блан Достоевский деган иккита ёзучи бўлган деб эшитган эдим.

Таржимон шу гапни таржима қилиб берганда, атрофда ўтирган жангчилар қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборишди.

Бу гапларни айтишдан мақсадим Русияни, Англияни ва буун дунёни забт этиб, унда „янги тартиб“ ўрнатмоқчи бўлган соф қонли орийларнинг руҳан қанчалик қашшоқ эканликларига китобхонни яна бир марта ишонтириш эмас. Дунёга Гебауер сингарни ёш йигитлар янги тартиб ўрнатадиган бўлса, тоза ҳудо урган экан!

Яна қайтариб айтаман: икки асир блан қилган суҳбатимни ёзишдан мақсадим бу эмас. Фронгда ўтказган бир

кечам ва оддий жангчилар қилган суҳбатим эсимга тушди.

Командир мени кечаси ертўлага олиб тушди. Ертўлада уч киши ўтирар эди.

— Ертўлаларингда бўш жой борми?— деди.— Командирга жой керак. Командирга яхшироқ жой беринглар, йигитлар.

Совуқ, қор аралаш шамол уриб турган кўп бема'ни-сентябрь тунларининг бири эди. Жангчилар гулхан атрофида ўтириб, кийимларини қуритмоқдалар. Булар бундан бир соат бурун разведкадан қайтиб келганлар. Икки киши кечки овқатни еб бўлган, учинчиси эса, шавла емоқда эди. Ертўланинг тоқчасида озгина арақ турибди. Шимолда совуқ кунларда жангчиларга жиндай-жиндай арақ беришади.

Жангчилардан бири:

— Бизнинг полкка келдингизми?— деб сўради.

— Ҳа, уч-тўрт кун туриб кетаман.

— Командирлик қиласизми ё йўл-йўриқ кўрсатасизми?

— Ҳар икковини ҳам қиламан. Мен ёзучиман.

Овқат еб турган жангчи ўзидаги мароқни ҳеч яширмасдан:

— Шундоқми? Отингиз нима?— деди.

Мен отимни айтдим. Овқат еб турган жангчи овқатни нари суриб қўйди. Унинг икки ўртоғи ҳам қилиб турган ишини қўйди.

Буларнинг ичидаги энг ёш бир жангчи:

— Мен сизни мана бундай соқолли бир одам деб ўйлар эдим, — деди.

Ҳаммамиз кулдик. Кейин малум бўлдики, бу жангчилар менинг романларимни, ҳикояларимни ўқишган, пьесаларимни қўришган экан. Булардан бири музиканинг муҳибни экан. У пожарник бўлиб, ёнгин командасида музикантлик қилган экан. Биз менинг романимасосида композитор Тихон Хренников томонидан ёзилган опера тўғрисида узоқ гаплашдик.

Булар ўзим ва ёзучи ўртоқларим ҳақида шунча кўп саволлар беришдики, жавоб қайтаришга шошиб қолдим. Булар шундай саволлар беришади: Шолохов „Тинч Дон“ дан кейин нима ёзаётибди? Толстой „Петр I“ дан кейин нима иш блан машғул? Погодин, Афиногеновларнинг кейинги пьесаларини кўрдингизми? Зошченконинг сўнги ҳикояларини, Шоунинг охириги пьесасини ўқидингизми. Булардан бири Райтнинг „Америка фарзанди“ деган романини ўқиган экан. Шу роман ҳақида мен блан қизгин мунозара қилди. Музикант Шестакович ҳозир нима ёзаётибди деб сўради. Учинчиси қошиқни шинелининг этаги блан яхшилаб артиб:

— Ўртоқ ёзучи, қани, марҳамат, овқатга қаранг, — деди.

Мен қуллик қилдим.

— Хафа бўламан. Ёзучи менинг кателогимдан менинг қошиғим блан шавла еган деб ҳамма уртоқларимга айтмайманми ахир?

Мен шавлани олдим, ярмини еб бўлганимдан кейин раҳмат айтдим. Шундан кейин музикант менга папиростутиб:

— Унинг шавласини едингиз, менинг папиросимни чекинг, — деди.

Чекдим. Ертўла совийбошлади. Унга шамол кирар эди. Совуқ қотиб қолдим. Жангчиларнинг учинчиси аввал менга, сўнгра тоқчадаги араққа қараб, қўл силкиди-да:

— Модомики шундоқ бўладиган бўлса, ўртоқ ёзучи, арақдан менинг тегишимни ичсинлар, — деди.

Узр сўрадим, иложи бўлмади. Бошқалар унинг ҳам кўнглини олинг деб қўйишмади. Арақни ичишга тўғри келди. Кейин ётдим Ётган вақтда ҳам булар менинг қаҳрамонларим, ўз ҳаётим, уй-жойим Москва, рассомлар ҳақида, Третьяковский Галлерейга немислар зиён еткизишмадими, Кремль шикаст топмадими деб саволлар беришди.

Бири пожарник, бири деҳқон, бири этикдўз бўлган бу йигитлар блан гаплашиш менга жуда осон эди, чунки

булар шунча кўп нарса билишади, шунча кўп нарсанинг фаҳмига етиб, чуқур ҳис қилишадики, улар мендагина эмас, мен ҳам кўп билмаган нарсаларимни улардан ўргандим.

Уйқидан жуда кеч турдим. Кечаси мен блан суҳбат қилган кишилардан ҳечким қолмабди. Менинг ёнимда плашга ўралган овқат, уч-тўртта парирос ва бироз арақ турар эди. Мен арақни мезмонларим, инсон ҳур яшайдиган, миллат ва ирқдан қат'ий назар, ҳамманинг эркин ҳаёт кечириши энг олий тартиб ҳисобланган бизнинг олам кишиларининг соғлигига кўтардим.

УНДАН-БУНДАН

ҲАРБИЙ ТЕАТР

Бу оддий бир театр нима учун Шимолий флот театри деб аталганлиги малум эмас. Эҳтимол бунинг бутун актёрлари флотга чақирилиб, денгизчилар сифатида эмас, ўзларининг асосий касблари бўйича фойдаланилганлари учун шундай деб аталгандир.

Бошқа хусусда бу театр Совет Русиясининг мингларча бошқа театрларидан ҳеч фарқ қилмайди. Бу театр бошқа театрлар қандай пьесалар қўйса, шу пьесаларни қўяди. Лекин иштирокчилардан биронтаси бундан йигирма йил бурун бўлсада, ҳарбий флотга озгина алоқадор бўлган драматик асарларни афзалроқ кўради.

Бу, ёш актёрлар ва бу ерга ўз ихтиёри блан келган артист хотин-қизлардан иборат бўлган энг талантили бир труппа. Бу театрни флотдагилар ҳам, Шимолий шаҳарлар аҳолиси ҳам жуда яхши кўради.

Театр мамлакатдаги бошқа ҳамма муассаса ва корхоналардек уруш вақтида бошқачароқ ишлаши керак эди. Бунинг тамошабинлари фронтга, ҳарбий пароходларга, сувости кемаларига кетишган. Ба'зан Мурманскда театрининг устида немис бомбардимончи аэропланлари учади. Шаҳар аҳолиси дастлабки вақтларда бирон даҳшатли драмани кўриб шу блан бирга атрофга ёрилиб турган немис бомбаларининг гумбурлашини эшитиб, ўз асабларини бузишни хоҳламас эдилар.

Лекин ҳарбий пароходларда, фронтда бўлган кишилар дам олиш ва вақтни хурсандчилик блан ўтказишлари керак.

Окоплар қазилган бирон тепаликда тамошабин бошини бошпанасидан чиқараолмаса, актёрлар ремаркада кўрсатилган ҳаракатларни қилишаолмаса, қандай қилиб пьеса қўйиб бўлади?

Драматург иштирокчиларни бир жойга ўтқазиб қўйса, ё бўлмаса эмаклатиб юргизса яхшикуя. Бордию, булар тикка туриб, ҳаракат қилишлари лозим бўлсачи? Ёки сувости кеманинг ҳаётидан ёзилган ва бу сувости кема бирон ҳодиса муносабати блан сувостинг юзига чиқиши лозим бўлсачи?

Декорация қандоқ бўлади? Бутафориячи?

Йўқ, бундай пьесани рад қилишга тўғри келди.

Бутун театр коллективи бирнеча группага бўлинди. Ҳарбир группага драма актёрларидан ташқари ашулчилар, музикантлар, раққослар қўшилиб, 10—12 киши бўлди.

Бу группаларнинг репертуарлагин декорация, мураккаб бутафория талаб қилмайдиган кичик кичик пьесалар, ашулалар, маршлар, балладалар, романслар, кулгили ўйинлар ва турган гап тамошанинг жонни ҳисобланган ўткир конференсьедан иборат.

Ҳарбир театр отряди бирнеча кунга етадиган озиқ-овқат, ўйин вақтида кийиладиган кийим-кечак кўтариб олган. Гармонистнинг елкасида аккордеон. Ҳаркимнинг қопида грим, соқол, мўйлов, парик ва ёд олиш лозим бўлган роль ёзилган дафтар.

Труппа начальниги фалон тепалик, фалон пароход, фалон аэродром, фалон госпитальга бориш ҳақида топшириқ олади ва театр маршрут блан йўлга тушади.

Буларни автомобиль юриши мумкин бўлган жойларга ба'зан автомобиль олиб келади, ба'зан олдинги позицияга кетаётган тўпларнинг қувурларига қопларини осиишиб, ўзлари буларнинг ёнидан пиёда кетишади. Тўплар ботқоққа ботиб қолгудай бўлса, жангчилар блан бирга тортиб чиқаришади ва шу блан тўпни ҳам, ўзларининг бисотларини ҳам қутқорган бўладилар. Буларни ўша томонга кетаётган қайиқлар, тракторлар, картерлар, аэропланлар олиб кетади. Шундай қилиб булар Шимол тоғлари унгирларида, сўқмоқларда баджаҳл шимол денгизининг тўлқинлари устида кезишади.

Буларнинг ҳаммалари ҳам чарчамасдан кўп йўл боса оладилар. Хато қилмасдан ўқ отадилар. Ба'зан милтиқ отишга ҳам тўғри келади. Буларнинг орасида эркаклар сингари мард ва чидамли қизлар ҳам бор. Булар актёр бўлсалар ҳам, мард ва чидамли бўлишлари лозим бўлиб қолган.

Булар мўлжалланган жойга келишади. Анчадан бери сабрсизлик блан кугган бу ердаги одамлар уларга аввал овқат беришмоқчи бўлиб, дам олгани энг яхши жойни кўрсатадилар. Броқ актерлар бу ерга дам олгани эмас, бошқаларга дам бергани келганлар.

Беш минутдан кейин тамоша бошлагани ҳамма нарса тайёр бўлади. Конферансье чиқади. У чиққанда ҳамма жим, кириб кетганда эса, бугун тамошабинлар кулишади ва чапак чалишади. Минонёснинг борти ва сувости кеманинг устини саҳна дейиш мумкин бўлса, шу саҳнага яқиндагина қизил флотчи бўлган ашулачи чиқади. У рус халқи қўшиқлари ёки романслар айтиб беради. Ашулани жуда болайди. Хаммадан ҳам унга одамлар қандай қулоқ солишини айтинг! У кириб кетгандан кейин ше'р ёки ҳазил-мазақлар ўқиб берадиган киши чиқади. Ундан кейин уч киши чиқиб, машҳур ашулани айтиб беради. Бу уч киши-

нинг бири нозанингина бир қиз бўлгани учун қўшиқ одамларга жуда ҳам ма'қул бўлади. Қайта-қайта сўрашади. Булар ашуланинг охириги сатрларини қайтаришади. Яна гулдирос олқишлар. Саҳнага оқ қалпоқ ва фартуқ кийган иккита хушчақчақ ошпаз чиқади. Булар ашула айтишади, балалайка чолишади ва ўйнашади. Шу топда „тамошабинлар зали“ни кўрсангиз! Ошпазлар „гитлерчи қаҳрамон“ларни чандиб ашула айтишади. Тамошабинлар қотиб-қотиб кулишади. Булар „Балиқчилар“ деган нарсани ўйнаб беришади. Яна қаттиқроқ кулги. Булар ўйнашганда, гур-гур кулги сра узилмайди.

Ба'зан тревога бўлиб, спектакль тўхтайтиди. Нима қилибди? Тревога тамом бўлгандан кейин тамоша ўша тўхтаб қолган жойдан яна давом этдирилаберади. Ундан кейин артистларга овқат берилади. Артистлар тўйиб овқат еганларидан сўнг янгиликлар ҳақида гапириб беришади. Артистлар шаҳарга қайтиб кетишадиган бўлса, жангчилар хат бериб юборишади, таниш-билишларига салом айтишади.

Лекин артистлар кўпинча бир пароходдан иккинчи пароходга боришади. Ундан пилотларнинг олдига, сўнгра фронтга яқин бўлган госпитальларга борадилар. Госпитальда концерт ярадорлар ётган кроватларнинг орасида бўлади. Бу ердан пиёдалашиб позицияга боришади.

Мен олдинги линияда пиёда ўқчиларга берилган бир концертни тамошо қилдим. Тамошабинлар окопда ётиб олганлар. Актёрлар эса, улардан уч-тўрт қадам наридаги буталар ёки актёрларни ниқоблаш учун махсус қўйилган сун'ий буталар орасида ё тикка туришади ёки ётишади. Бу ерда баланд овоз блан ашула айтиш, қаттиқ гапириш мумкин эмас. Шунинг учун конференсье шивирлаб гапиради. Тамошабинлар эса, оғизларини қўллари блан қоплаб, қотиб-қотиб куладилар.

Бундай шаройитда тамошабиндан олқиш талаб қилиб бўлмайди. Жангчилардан бирининг:

— Ҳаммаларингга раҳмат, ҳудди Москвадагидай ўйин кўрсатдиларинг, — дегани ҳарқандай олқишдан қолишмайди.

ЖАСУР ДЕНГИЗЧИЛАР

Кўрфазда кечасию-кундузи, бу ерларда ботик деб ата-ладиган кичкина кемачалар сузиб юради. Буларнинг сиртқи кўриниши бема'ни қопқора пачақ бортлари тулаган, занг-лаган. Лекин буларга қўйилган отларни айтинг! Буларнинг орасида „Торос“, „Ястреб“, „Орёл“, „Непревзойденный“, ҳатто „Аполлон“ деган ботик ҳам бор.

Булар мотор блан юради. Лекин бу моторлар шу қадар эскирганки, йўлда бузилиб кетмаганига механикларнинг ўзлари ҳам ҳайрон қолишади. Бунақа ботикларнинг трюми одатда ўн тонна юк элтади. Бундай ботикни беш-олти кишидан иборат бўлган команда бошқаради. Қаяотасига эса иккита одам зўрга сиғади.

Ўзи секин юради. Агар мотори соатига етти километр йўл босишга имкон берса, тез юришда бир му'жиза ҳисабланади. Ботик одатда соатига 5—6 километр йўл босади халос.

Шу хилдаги кемага ҳеч тушганмисиз? Тушмаган экансизда. Ҳа, майли. Мен тушдим. Тўғриси айтсам, айниқса ўруш вақтларида бундай кемада юриш унча ҳузур бағишламайди. Юрган вақтда мотори қулоқни қоматга келтиради; юқорисида на ўтирадиган жой бор, на ётадиган. Пастада, кютада ётиш мумкин, лекин ётиш учун ё оёғингизни буклаб тизангизни нягингизга текизишингиз керак, ёки кўтариб деволга қўйишингиз керак. Утиришнинг ҳам ҳисоби йўқ. Ботик кўрфазда юрсаку хайр, лекин денгизга чиқса, ден изда тўлқин бўлса ва бунинг устига тепангизда немис бомбардимончи аэропланлари гувуллаб юрса, худо сақласин.

Бунақа ботикнинг ҳечқанақа қуроли бўлмайди. Лекин узоқ сафарга, оролларга борадиган бўлса, командага иккита тутун чиқарадиган асбоб берилади.

Узоқ горизонларга озиқ-овқат, снарядлар, ўқ яшиқлари, дори-дармон, ичиладиган сув олиб борадиган бстикнинг бутун яроқ-аслаҳаси капитаннинг мустаҳкам асаблари, тун қоронғуси, тутун чиқарадиган асбобдан иборат.

Бир куни капитан Везов командаси остидаги „Ленинец“ деган ботик Западная Лица деган дар’ёга қараб кетмоқда эди. Ботик Кольск кўрфаздан чиқиб кетаётган вақтда, немис бомбардимончи аэропланлари ҳужум қилди. Тоғлар орасида ўрмалаб кетаётган бир тошбақанинг устида „Юнкерс-88“ деган каттакан бир қушнинг довра олиб юришини тасаввур қилингиз. Бу қуш 250 килограмм оғирликдаги тухумларини унинг устига ташлайди. Тошбақа-ботик бунга қарамай ўрмалайди. Қуш унинг ўнг томонига, сўл томонига тухумлар ташлайди. Ботик шўнғиб энтикади. Капитан Лезов учучига мушт ўхталди ва тутун чиқарадиган асбобни ёқиб юборди. Бу асбоб шу қадар тутадикки, ботикни ҳам, бутун теварак атрофни ҳам қопқора тутун қоплади. Бу қора тутун ичида „Юнкерс“ моторининг гувуллаши эшитилади. „Юнкерс“ ботикни излаб 20 минутча учдию, топаолмасдан қайтиб кетди

Майор Шакитанинг шимолда ўтказган машҳур операциясида ўнларча шунақа ботиклар қатнашган. Полкларимиздан бири ёмон аҳволга тушиб қолди. Немис кучларининг диққатини бошқа томонга тортиш лозим эди. Командарм немисларнинг орқа томонига майор Шакитанинг полкини юборишга қарор берди. Шакита ўзи украиннали, ажойиб юртида немисларнинг қилаётган ишлари учун уларни ниҳоятда ёмон кўрар эди. Унинг бутун оиласи урушда. Битта ўғли ўз полкида, иккинчиси Фарбий фронтда танкист. Хотини санитарка бўлиб ишлайди. Шакита қўмондонлик топширган бу ишга жуда хурсандлик блан киришди. Қаерда бўлмасин, ишқилиб немисларнинг та’зирини берса бўлди. Эрталаб соат олтида флотнинг паро-

ходлари ва ботиклари Шакита ва унинг полкини артиллерия блан бирликда дар'ёнинг Ғарб қирғоғи немислар блан банд қилиб турган томонга ўтказиб қўйди. Бу эпопеянинг тафсилотини гапириб ўтирмайман, фақат шуни айтманки, Шакита немисларнинг орқа томонида 22 кун уришиб, қийин аҳволга тушиб қолган полкни қутқорди ва қўмондонликнинг буйруғига мувофиқ, дар'ёнинг бу юзига ўтадиган бўлди. Мана шу пайтда унга немис аэропланлари ҳужум қилдилар. Ғазаби келган немислар Шакитага қарши жуда кўп миқдорда бомбардимончи аэропланлар юборган эди. Бу аэропланлар дар'ёдан ўтиладиган жойни жаҳаннамга айлантириворди. Бу жаҳаннамда, бомбалар гумбурлаб ёрилиб турган жойда ботикларнинг капитанлари жасурлик му'жизалари кўрсатдилар. Омонат солинган кўприк бузилди, дар'ёнинг ғарбий соҳилида қолиб кетган ярадор ва соғ жангчилар „Дельфин“, „Ляпидевский“, „Десятка“, „Тюлен“ деган ботикларда дар'ёдан ўтиб олдилар.

Айниқса, „Тюлен“ немис бомбардимончи аэропланларнинг диққатини ўзига тортди. Бу аэропланлар унга олти марта ҳужум қилдилар. Броқ ботик тебраниб, чайқалиб, қирғоқдан-қирғоққа юришда давом этар эди. Фақат еттинчи бомбагина унинг жонига кор қилди.

„Ляпидевский“ деган ботик ишдан ҳаммадан кеч чиқди. У энг кейин қолган ярадорларни олиб, Шарқий қирғоққа жўнади. Тун. Унга тўртта бомбардимончи аэроплан ҳужум қилди. Ботикка бомба тушди. Лекин команда ўзини ҳам, ярадорларни ҳам, пароходни ҳам қутқорди.

„Торос“ деган ботикнинг бошидан бир қизиқ воқиа ўтди. Бир полк турган жойга озиқ-овқат олиб бормоқда эди. Ҳаво шундай туманки, ботикнинг ўртасида турган одамлар унинг тумшуғини кўришаолмас эди. Ботик немислар турган қирғоқдан юз метрча беридаги бир қумлоққа ботиб қолди. Капитан Бунин ботикни қумлоқдан сувга туширишга олти кун уринди. Бутун команда олти кун давомида ўқ остида турди. Бизникилар ўз ўртоқла-

рини бу балодан қўтилтириш учун кўп ҳаракат қилишди, лекин „Торос“нинг ёнига бирон пароходча яқинлашди дегунча, немислар артиллерияни ишга солар эдилар.

Немислар „Торос“нинг ичида нималар бор эканини билишга, уни қўлга туширишга жуда кўп уриндилар. Шундан кейин бизникилар немисларни тўпга тутабошладилар. Ботик командаси икки ўт ўртасида қолиб, бошини кўтаролмас эди. Броқ, кечаси тўлқин бошланиб, ботик ўз ўзидан сувга тушди. Озиқ-овқат мўлжалланган ерга етказилди. Немислар эрталаб туриб қарашса, ботик вариллаганича узоққа кетаётибди. Тоза алам қилди.

Бу ботикларда юрадиган матрослар мутлақо ҳарбий кишилар эмас эканликларини айтиб ўтиришга эҳтиёж борми? Булар урушга қадар балиқчилик қилар эдилар. Треска деган балиқни овлаб шу блан тирикчилик қилишган ва бундан лаззатли нарсани билишмаган. Шунинг учун буларни „Трескахўрлар“ деб аташади.

Уруш бошлангандан кейин ана шу бизнинг „Трескахўрлар“ ҳарбий денгизчиларга айландилар.

Бир полк бир ой бўйи қамалда қолиб, унинг ёнига бирон кишининг ҳам бориши мумкин бўлмай қолди. Агар „Трескахўрлар“ бўлмаганда, жангчилр очдан улишар эди. Полкка озиқ-овқат ва ўқ-дорини мана шулар етказиб бердилар. Қанчадан-қанча ботиклар ботиб кетди. Лекин полкни фақат «трескахўрлар»гина қутқориб қолдилар.

ПОЛИТРУК ЭРЕНБУРГНИНГ КОНЦЕРТЛАРИ

Шимолий фронтнинг олдинги позицияларида ажойиб манзараларни кўрдим.

Баланд, ёйдоқ бир тоғни тасаввур қилинг. Жуда тез оқадиган сойнинг устидаги ёйдоқ тепаликда на биронта бута бор, на биронта дарахт ва на ўлан. Бизнинг жанг-

чиларимиз мана шу ва унинг ёнидаги тепаликларда чуқур окопларда ўтирадилар. Атрофдан қараганда, тепаликдан бошқа ҳеч нарса кўринмайди. Бу тепаликларга яқин бориб кўрингчи, пулемётлар, миномётлар, автоматлардан ўқ ёмғирдай ёғилади.

Сойнинг у юзида, бизнинг тепаликлардан наҳоят бирон юз метр нарида немис тоғ ўқчилари окоп қазиб ётиб олганлар.

Орада фақат сой бор халос.

Ба'зи кунлари жим-житлик бўлиб туриб, бирданига отишмалар бошланиб кетади. Мана энди ҳужум бошланди деб ўйлайсан киши. Ҳақиқатда эса, ҳужум қаяқда. Немислар бизнинг томонда бўлаётган бирон ҳаракатни пайқаб қолишса, қўрққанларидан ўқ отабошлайдилар.

Кечалари артиллерия гумбурлайди. Кундуз кунлари аэропланлар учиб бомба ташлайди. Яна жим-житлик бошланади. Бу жим-житлик бир, уч, беш соат давом этади. Бутун атроф тоғ ва сув-дар'ё, кўл, ботқоқлик, ариқлар. Ба'зан ёмғир қуйиб беради. Ёмғир бутун тоғ-тошни уви-тиб юборади.

Одам жуда зерикади.

Ёмғир тинган вақтда немислар рупор блан гапирадилар.

— Ҳой, руслар! Таслим бўлинглар, сизларга ёғ берамиз! Бизнинг окопда ётган жангчилар қотиб-қотиб кулишади. Чунки немислар бир солдатга кунига қирқ граммдан маргарин беришларини биладилар. Булар эса, ёғимиз бор деб махтанишади.

Қизил аскарлардан бири:

— Қани, кўрсатчи,— деб қичқиради.

Бирнеча минутдан кейин немисларнинг окопидан милтиқнинг учи чиқади. Бинокль блан қарайман. Милтиқнинг найзасида сариғ бир нарса кўринади. Бизнинг окоплардан ўқ оталади. Немис милтиғи майда-майда бўлиб ерга тушади.

— Ҳой рус, нега отасан, буёққа кел, бизда ёғ бор, булка берамиз.

— Бизнинг сухарига ҳушларинг қалай? — дейди қизил аскарлар ва ўқ отишади, — мана, енглар, — дейишади.

Яна жим-житлик.

Мана шундай жим-житлик ҳукм сурган пайтда немислардан тоғ тўсиб турган тепаликка сўқмоқдан бирнеча от кириб келди. Бу отларнинг кетидан ёш бир йигит келмоқда эди. Мен бу йигитни танидим. Бу йигит армия сийёсий бўлимидан келган Эренбург эди.

— Бу ерга нега келдинг? — дедим.

Эренбург отга ортилган аллақандай яшиқларни кўрсатиб:

— Мана, немислар блан гаплашгани келдим, — деди.

— Бу нимаси?

— Ҳозир кўрасиз, — деди Эренбург кулимсираб ва ўзининг шоғирдларига команда берди. Биз Эренбург ва ўртоқларининг ишларини кўзатиб турдик. Яшиқлар отдан туширилди. Ҳаммаси бир жойга тўпланди. Сим тортишди. Шундан кейин малум бўлдики, Эренбург бу ерга ўзининг радиоустановкаси блан келган экан.

Қизил аскарлардан бири Эренбургга:

— Ҳой, машина қўшиғингни олиб келибсанда, — деб қичқирди.

У сим ва радио карнайини кўтариб, тепаликнинг ёнидан сой бўйига немисларга яқинроқ ерга ўрмалаб тушиб кетди. Орқа идан чақиришган эди, бир қараб илжайди-да, яна йўлида давом этди.

Мен немисларга зеҳн солдим. Улар бизнинг томонда бўлаётган ҳаракатни пайқашган, лекин охири нима бўлар экан деб, кутиб туришар эди. Ўн минутдан кейин, Эренбург радио карнайини сойнинг бўйига ўриштириб қайтиб келди-да, передатчик блан илму амалини бошлади. Машина батамом ростланди. Эренбург менга кўзини қисиб:

— Бошлайберайми? — деди.

— Бошла, — дедим.

Эренбург микрофонга яқин келиб, немис тилида:

— Ҳой немис йигитлари, менга қулоқ солинглар, бир нарсани айтиб бераман. Эшитасизларми-йўқми? — деди.

Немислар товуш беришмади. Бизнинг окопда ётганлар кулишди.

— Хўп, сукут — аломати ризо, — деди Эренбург ва немис солдатларига қарата ёзилган варақани ўқийбошлади. Бу варақани ўз ватанидан ҳайдалган немис ёзучиси Фридрих Вольф ёзган.

Эренбург варақани ўқиб, тамом қилар-қилмас немис окопларида қичқириқ, ғовур бўлиб кетди ва қаттиқ команда берилди. Бизнинг окопларга қарата миномётлардан ўқ ёғилабошлади.

Биз ҳаммамиз рўпара келган жойга ётиб олдик. Немислар эса, отишдан ҳеч тўхташмас эди. Улар Эренбург установакисни ишдан чиқариш мақсадида, тепаликни ярим соат ўққа тутдилар. Мен санаб турдим, миномёт эллик икки марта отилди. Лекин „қўрқоқнинг кўзи катта бўлади“ дейишади — балки ундан озроқ отилгандир. Брок қанча мина отилмасин, ҳарҳолда радиоустановакага ҳеч қандай шикаст етмади. Ўқ отиш тамом бўлгандан кейин Эренбург микрофонни қўлига олиб шундай деди:

— Раҳмат, немис солдатлари, бу ўқларни ёзучи Вольф ва унинг ҳаққоний сўзлари шарафига отганликларингни биламан. Биздан бир киши яқинда Москвага боради. Уша ёзучи Вольфга сизларнинг саломларингни етказида. У ёзган варақа сизларга жуда ёққанлигини, офицерларингга эса сра ма'қул бўлмаганини билдим. Хўп, ундоқ бўлса, мен варақани яна бир марта ўқиб бераман.

Бу шайтон йигит варақани яна ўқиди ва радио карнайидан чиққан товуш янграб, ўликни ҳам тирилтиргудай садо бериб, тоғ ораликларидан акс этар эди.

Оқибат немисларнинг бомбардимончи аэропланлари пайдо бўлиб, тепамизга бомба ёғдирабошлади. Бомбалар атрофга тушиб, бизга ҳечқандай шикаст еткизмас эди. Бомбардимончи аэропланлар қайтиб кетишди. Эренбург

кекиртагигача лойга ботиб ётган еридан туриб, аэропланларга қараб қўл силкиди. Сўнгра яшиқларини йиғиштириб, нарига қараб кетди. Шу сафар Эренбург олдинги линияда етти марта „концерт“ берди ва ҳар сафар немислар уни ўққа тутишар эди.

Мен икки ҳафтадан кейин дивизиядан қайтиб келаётиб, Эренбургни яна кўрдим.

— Янги программалар олиб бораётибман, бу сафар оғир артиллериядан тўпга тутмай иложлари йўқдир, — деди.

У менга честь бериб, ўз йўлига жўнади.

УРУШДА ҲАМ БА'ЗАН КЎНГИЛ ХУШЛИГИ БЎЛАДИ

Турган гапки, уруш даҳшатлик, кимки ўзини ботир кўрсатиш учун ундай эмас деса, ёлғончи бўлади. Лекин шундай вақтлар бўладики, одамларнинг таби очилиб, кулавериб қотиб қолади.

— Мен мана шунақанги ҳодисалар тўғрисида гапириб бермоқчимон.

АЖОЙИБ КЎПРИК

Мен шимолий армиянинг штабидан олдинги позицияларга қетаётганимда, бир полковник:

— Йўлда учрайдиган кўприкка зеҳн солинг, — деди. Фронтга бир дар'ёдан ўтиб борилар эди.

— Нимаси бор экан у кўприкнинг?

— Борсангиз кўрасиз. Лекин бу кўприкдан кундузи ўтишни маслаҳат кўрмайман. Кечаси тинчроқ бўлади.

Бу кекса кишининг маслаҳатини қулоққа олиб: шаҳардан кечқурун чиқиб кетдим. Мени кўрфаздан қартер ўтказиб қўйди. Тепаликка чиқиб, қўлимни кўтардим ва снрядлар ортилган автомобиль тўхтаб, мени ва ўртоқ-

ларимни узоқда қорайиб турган тоғларга томон олиб кетди.

Ойдин, илиқ кеча. Уйқу келмайди. Шофер блан гаплашиб қолдим. Биттадан папирос чекканимиздан кейин:

— У қандоқ кўприк? — деб сўрадим.

Шофер бирданига кулиб юборди ва шундай қаттиқ кулдики, машина тентрайбошлади. Бирон беш минут қотиб-қотиб кулганидан кейин, ўзига келди-да:

— Мана, кўрасиз, — деди ва трубкасини оғзига тиқиб жим қолди.

Тонг маҳалида дар'ё бўйига келдик. Шофер машинани тўхтатиб:

— Ана ўша кўприк, — деди.

Йўл қоялар орасидан ўтган. Қоянинг остидан кенглиги ўтгиз метрча келадиган сой оқади. Сувдан кўприкнинг сепоялари чиқиб туради. Бошқа ҳечнарсга йўқ.

— Қани кўприк? — дедим шоферга.

Шофер яна кулди.

— Атрофингизга бир назар ташлангчи, — деди кулгидан энтикиб.

Шундай атрофимга қарасам, икки юз метр келадиган теварак атрофда батамом бузилган кўприкнинг қолдиқлари сочилиб ётибди. Бу ерларга бир-биридан катта жуда кўп бомбалар тушган. Тепалик тамом вайрон бўлган, сой бўйидаги қоялар шағалга айланиб кетган. Ҳатто йўл ўтказилган энг зўр қоянинг ҳам сўлоғи ўйнаб ётибди. Теварак атрофда бомбаларнинг парчалари сочилиб ётибди, ерлар қорайган ва кулга айланган.

Бу ҳақиқатан, фавқулодда бир манзара эди. Уч ой мобайнида кўп бомбардимонларни кўрдим, лекин бомбардимоннинг бундоқ натижа берганлигини ҳечқаерда учратмадим. Сой бўйида турганимизда, тонг ёруғида, вайроналикларга диққат блан назар ташладим. Менинг ёнимга сапёрларнинг капитани келди. Икковмиз танишдик. У менга кўприкнинг воқинасини зўр иштиёқ блан айтиб берди.

Немислар шу алоқа йўлини кесиб қўйишга қарор берганлар. Немис бомбардимончи аэропланлари ҳар куни бу ерга келиб, бомбардимон қилар экан. Сапёрлар уни тузатсалар, кечқурун немис бомбардимончи аэропланлари келиб яна вайрон қилишар экан. Бу даҳшатли ўйин бир ойча давом этибди. Немислар бир километр келадиган бу майдонга юзларча тонна металлни сарф қилишибди. Немислар борган сари қаттиқроқ бомбардимон қилишар экан. Дар'ё устидан бўлаётган ҳаракат одатдагича давом этиши уларни ҳаддан ташқари ғазаблантирар экан.

Мен сувдан чиқиб турган куйиб қорайган сепояларни кўрсатиб:

— Кўприк йўқ-ку, бу ердан қандоқ ўтишади? — деб сўрадим.

Капитан муғомбирона кулди.

— Ҳамма гап шундаки, кўприк бор-да. Кўприк бор, бунга ишонаберинг. Биз ҳар куни шу кўприкдан жуда кўп миқдорда машиналар, тўплар, аравалар ва санитар автомобильларини ўтказиб юборамиз. Немислар буни кўриб, борган сари даҳшатли бомбардимон қилишади, лекин кўприкни бузишаолмайди.

Капитан қотиб-қотиб кулди, шофер ва унинг ўртоқлари, менинг йўлдошларим ҳам кулишди. Мен ҳеч нарса-нинг ма'носига етмай, гаранг бўлиб турар эдим. Шу топда, немис бомбардимончи аэропланлари келиб қолмаганда, бу кулги қачонгача давом этар экан, билмадим. Биз тошларнинг орасига кириб, аэропланни кўзатиб турдик. У албатта одамларни, машиналарни кўрди, лекин уларга э'тибор қилмас, кўприкни қидирар эди. Сой устида айланиб, бирин-кетин бомбалар ташлади, ҳаммаёқ ларзага келди. Илгари бомбардимон қилинганда омон қолган сепоялар ҳавога учди. Бомбалар сойга тушиб, сувнинг чангини осмонга чиқариб юборар эди.

Бомбардимончи аэроплан олиб келган нарсасини ташлаб жўнади.

Автомобиль колоннасининг командири:

— Машиналарингга чиқинглар, — деб команда берди.

Мен кабинага кириб, капитанга чест бердим. Дар'ёдан қандай ўтишимизга ҳануз фаҳмим етмас эди, лекин дар'ёдан жуда беозор ўтдик. Кўприк ҳақиқатан бор, сапёрларнинг капитани рост айтган экан.

Дўстим, ўзингизга малумки, бу кўприк қандоқ қурилганлигини ҳам, уни ким қурганлигини ҳам ҳозир сизга айтаолмайман.

Бу иншоотнинг сирини урушдан кейин айтиб бераман. Лекин уни қурган кишининг отини ўшанда ҳам айтаолмайман. Бу кўприкни бир киши эмас, рус халқининг закоси ўйлаб топган.

Фақат шуни айтаоламан: немислар бу кўприкка қанча бомба ташламасинлар, ҳечнарсга қилишаолмайди.

Шуни ўйлаганда менинг ҳам вақтим чоғ бўлиб кетади.

ҲУШЧАҚЧАҚ МАШИНАЧИЛАР

Олдинги позициядан икки юз метрча бери. Атрофда отишма, снарядлар ва авиабомбалар гумбурлаб ёрилмоқда. Осмонда урушаётган аэропланлар тариллаб пулемёт отади. Мен ўзларига билдирмасдан суратларини олганим икки йигит ҳеч парво қилмайдилар. Булар бугун кечаси автоматлар блан қуролланиб разведкага борганларида, немис патрульларига рўпара келганлар ва улар блан жанг қилганлар... Тонг отар маҳалида қайтиб келишди, иштаха блан овқатни еб, олти соат ухлашди. Булар турган ерга яқин жойга снаряд тушганида уйғониб кетишди.

Уйқидан туриб, яна овқат егандан кейин ўз ишлари блан машғул бўлдилар. Буларнинг иккови ҳам машиначи. Лебедев тикув машинаси ёнида ўтиради, Осипов эса, қўлида игна тикмоқда. Булар ўртоқларининг ҳарбий кийимларини ямамоқдалар ва шундай яхши ашула айтмоқдаларки, ўзларига билдирмасдан, суратларини олай деб, бута

орасига кирган жойимда анча вақтгача бошимни чиқармай, қулоқ солиб ётдим. Иккови бир ашулани тугатиб, бир-бирларига қарадилар, кўз қисишди ва яна бошқа ашула бошлашди. Бу ашула яна ҳам ҳушчақчақ бўлиб, унинг қизиқ сўзларидан ўзлари кулишар эди. Охири тоқат қилаолмай мен ҳам кулиб юбордим. Бутанинг орасидан чиқишга тўғри келди.

Мен ишларингни қилаберинглар, лекин яна қўшиқ айтинглар, дедим. Булар уялишди, сўнгра йўталиб олиб, бир-бирларига кўз қисиб, хуштак чалиб, ашула бошлашди. Булар мени ҳам, ҳар замон шу яқин атрофда портлаётган миналар, тўпларнинг гумбурлашини ҳам тамом эсдан чиқардилар.

ПАРТИЗАНЛАР

Лейтенант Королев катта сой бўйидаги районга ўрнашган фашист қўшинларини разведка қилиш тўғрисида буйруқ олди. Лейтенант кўприкка ва дар'ёдан кечиб ўтиладиган жойга томон немисларнинг оғир транспортлари ёнилғи ва снарядлар юклаб бораётганлигини аниқлади. У, немислар эрталаб дар'ёдан ўтиб ўзларининг яқинда бўлган жангларда жуда пийпаланиб ташланган қисмларига мадад беражакларини фаҳмлади.

Лейтенант буюрилган ҳамма ишни бажарди. Қайтиб келаётганида уч немис аэроплани ҳужум қилди. Лейтенант жанг қилиб, пулемёт блан бир аэропланни уриб туширди.

Қиручи аэропланларнинг иккинчиси довра олиб, ўқ узди-да лейтенантнинг иккала оёғини ярадор қилди.

Машина ўрмоннинг четига тушди. Лейтенант кечқурун ҳушига келиб, узини пастқамликдаги сой бўйида кўрди. Лейтенант бир ариқ ёнига эмаклаб бориб, сув ичди ва ярадор оёқларини сувга тикди, сўнгра мовут ши-

мини йиртиб, ярасини боғлади, дам олди ва юзини муздек булоқ суви блан ювиб, ариқ бўйлаб кетди:

У бирнеча марта ҳушидан кетиб сувга йиқилди. Яна ўрнидан туриб йўлида давом этди. Охири кўзига снаряд ва бомбалардан хароб бўлган уйлар кўринди. Тутун ҳиди келар эди. Хароба ҳамон тутаб турмоқда.

Бомбадан олмazor ичидаги лоғаргина бир уй омон қолибди. Бу олмazorни арғувонлар ўраб олган. Лейтенантнинг кўзи олма дарахтлари орасида турган асал-ари яшигига тушди. Шу яшикларнинг олдига бориб, қичқирмоқчи бўлган эди, буталар орасидан қипқизил юзли бир қиз бошини чиқариб қаради. Лекин дарров кўздан ғойиб бўлди. Лейтенант майсага йиқилиб, ингради. Шитирлаган товушни эшитиб, кўзини очган эди, кўп замонлардан бери китобларда тасвир қилинадиган асал-аричи чолларга ўхшаган асал-аричини кўрди. Асал-аричи ориқ, сочи-соқоли оқарган, пакана, оёқ яланг бир чол эди.

У лейтенантга ҳеч нарса демасдан, какку бўлиб, уч марта сайради. Бугаларнинг орқасидан бир қиз бола чиқиб келди. Чол кўзи блан лейтенантга ишора қилиб, боши блан ўнг томонни кўрсатди. Қиз бу амрга итоат қилиб жўнади. Чол лейтенантни ёш боладек кўтариб олиб кетди. Ўзининг уйига олиб кириб, похолнинг устига ётқизди ва устига бир силовни тўнтариб қўйди. Чол ярадорни жойлагандан кейин, папирос чекди ва қаёққадир чиқиб кетди.

* * *

Лейтенант қоронғи тушганда уйғонди. Уйда одамлар бор, булар ўзаро немис тилида гаплашар эдилар. Лейтенант тинглаб қараса, ҳалиги одамлар чолдан шу ерга парашютдан тушган рус учучисини қўрмадигми деб сўрашаётди. Чол баланд товуш блан солдатларга „ни-ма деяётисизлар“ деяр, немислар эса, немис ва рус тилида жавоб беришар эди. Чол ҳам, немис ва рус тилида:

— Тушунмайман. Қулоғим эшитмайди. Қулоғим оғир бўлиб қолган,— деяр эди.

Солдатлардан бири:

— Бу қари ит бизнинг тилимизни қаердан билади,— деб қичқирди.

Чол ҳамон ўша оҳангда, 1915 йилда немисларга асир тушиб, Баварияда турганини ва ўша ерда немис тилини ўрганганлигини айтар эди.

Солдатлар асал талаб қилишди. Чол асал ҳозир бўлмайди, август ойида бўлади, агар ишонмасаларинг асаларининг уясини бузиб кўринглар, нима бўлса олинглар деяр эди.

Немислардан бири:

— Сен қари ит эҳтимол рус учучисини асал кўп жойга бекитиб қўйгандирсан,— деб пописа қилди.

Чол алланима деб дўнгиллади.

Солдатлар яна қичқирабошладилар, чол эса, ҳамон ўз гапини ма'қуллар эди.

— Вилли, бу итни ур, кейин кетамиз.

Вилли чолни урди. Лейтенант унинг оҳ деб йиқилганини эшитди. Шундан кейин жимлик чўкди. Одамлар кетган бўлса керак. Чол ҳам индамас эди.

— Ота, ҳо, ота,— деди лейтенант,— нима бўлди?

— Ҳеч нарса бўлгани йўқ. Итваччалар юзимга жуда ёмон уришди. Сен ҳозирча ётабер, товушингни чиқарма.

— Менинг бу ерда ётишим тўғри келмайли. Зарур бир малумотни олиб беришим керак. Мени дар'ёдан ўтқазиб қўйинг.

Чол жавоб бермади. У кечки ғовур-ғувурларга қулоқ солиб жим ўтирар эди. Ғира-шира қоронғиликдан қиз чиқиб келди.

— Улар сўқмоқдан кетишди,— деди.

— У ерда ким бор?

— Сисой ўтирибди.

— Анна, унга хабар қилинг, иккита немис ўша томонга кетаяпти, икковида ҳам пулемёт йўқ.

Анна кетди.

Бирнеча минутдан кейин, узоқдан каккунинг сайраган товуши эшитилди. Сўнгра жим бўлиб қолиб, бир пастдан кейин яна икки марта сайради. Яна ўн минут ўтди. Шундан кейин узоқда, ўрмондан иккита милтиқ товуши чиқди.

— Жуда шайтон чўлоқда бу,— деди чол.— Армияга олишмади, лекин ўзи жуда мерган. Анютканинг орқасидан эргашгани-эргашган. Ўрмондан чиққан иккита ўк овозини эшитдингми, бу ўшанинг иши. Яхши ётибсанми?

— Яхши.

— Ярангни Анютка боғлади. Қоронги тушсин, биз сени бошқа жойга олиб бориб қўямиз. У ер лазаретдан кам эмас.

— Мени лазаретга эмас, дар'ёдан олиб ўтиб қўйинглар,— деди лейтенант аччиғи келиб.— Жуда муҳим бир малумотни олиб боришим керак, ахир.

Лейтенант немис транспортининг ҳаракатини қўмондонлик билиши, кўприкни портлатиш учун сапёрлар юбориши ва шу блан душманни дар'ёдан ўтказмаслик қанчалик муҳим эканини чолга айтиб берди.

Чол лейтенантнинг сўзларига хомушлик блан қулоқ солди. Лейтенант ташвишланган сари чол бепарво кўринар эди.

* * *

Лейтенант кўзини очиб қараса бошқа бир ерда ётибди. У ётган жой бир адрга қилинган ғор эди. Ғорда гулхан ёнмоқда. Унинг атрофида милтиқлик одамлар ўтирибди. Булар ёш ва қарилардан иборат олти киши. Анна гулханнинг устига осиб қўйилган қозончани кавлар эди. Лейтенантнинг кўзи бурчакда аллақандай латта-пугталарни титаётган асал-аричи чолга кўзи тушди. Ғорга ўнг оёғи оқсоқ, гавдали бир йнгит кириб келди. Анна уни кулиб қарши олди.

Лейтенант Сисой дегани ўша бўлса керак,— деб ўйлади.

Ўтга тикилиб ўтирган серсоқол бир чол:

— Хўш, ҳозир қанча? — деб сўради.

— Бешта, — деди Сисой.

У лейтенантнинг ёнига ўтирди ва чўнтагидан пичоқ чиқариб, милтиғининг қўндоғига беш рақамани ўйиб ёзди.

— Уруш бошлангандан бери қанча бўлди? — деб сўради ҳалиги серсоқол одам.

— Олтмиш иккита бўлди шекилли, — деди Сисой, ва бироз тек қолиб, сўнгра чолга мурожаат қилди. — Нега мендан хафа бўласиз, ота?

— Шунақанги беҳуда иш қилсанг, хафа бўламан-да. Нега битта немисни қўлдан чиқариб юбординг?

— Қўйсангчи, — деди серсоқол одам. — Ҳали ҳам бир гала немисларни қириб ташлади.

— Менинг хафа бўлганимки, менинг юзимга урган немисни қўлдан чиқариб юборибди. Одам ҳам шундай аҳмоқ бўладими?

Чол сўкинишдан тўхтагандан кейин, Сисой:

— Тошлоқда ишлар қалай? Разведка кетдимиз? — деб сўради.

— Лаврушка кетди, — деди Анна. — Ўтиринглар овқат пишди. Ота, учучини уйғотасизми, ё ухлайберсинми?

— Мен уйғоқман, — деди лейтенант.

— Қани, овқатга келинг, — деди Анна яна чеҳраси очилиб. — Сутли ўгра пиширдим. Сигирни узоқ ўрмонга олиб бориб қўйишган. Сутни ўша ердан олиб келишади. Сиз ётаберинг, ўзим элтиб бераман.

Ҳамма гулхан атрофида овқат еябошлади. Анна лейтенантга овқат егизиб бўлиб, Сисойнинг ёнига ўтирди. Чол унга қовоғини солиб қаради-ю, ҳечнарса демади. Овқат тамом бўлар олдида чол ҳалиги серсоқол одамга:

— Уларнинг мундиридан қўлимизда олтитача бор. Шунинг ўзи етар, — деди.

— Етади, — деди серсоқол киши. — Мен кияман, сен

киясан, Сисой кияди, яна икки киши... Бошқалар ўз кийимида бераверади.

Анна кулиб юборди.

— Ота, шу соқолингиз блан қандоқ қилиб немис кийимани кийиб борасиз?

— Эй, айтгандай, бунчалиги ҳам бор,—деди бўйнини қашлаб.— Унақа бўлса сен соқолимни қирқиб ташлай қолгин; иккита-учта тук соқол бўлмай ўладими. Қани, кел, қирқиб ташлай қол. Тагин ҳайфим келиб, айниб қолмайин.

Анна чолнинг соқолини кесар экан, ҳамма кулар эди.

* * *

Гулханнынг қизғич шу ласида кимнингдир қора кўлакаси кўринди. Лейтенант ориққина, шодликдан кўзлари катта-катта очилган бир болани кўрди.

— Лаврушка келди,—деди қичқириб Анна.— Хўш, Лаврушка, у ерда ишлар қалай?

Лаврушка чолнинг ёнига ўтириб, унинг қулоғига алланима дёб шивирлади.

— Қанз, тур, кийин,—деди чол,—мана бу мундирни олгин, кенгроқ. Унисини мен кияман. Матвей, одамларингга айт, тошлоққа боришсин. Лаврушка Ивановларга бораб айт, ярим кечаси секингина кўприкнинг ёнига келишсин.

Анна блан чолдан бўлак ёрда ўтирган ҳамма немис мундирларини олиб, жўнади.

— Демак шундай, ўртоқ командир,—деди чол лейтенантнинг ёнига ўтириб.— Мен аскарни мана шундай тузганман. Ҳу анави ерда тошлқ бор. Биз ўша ерда йўлга солинадиган тош майдалар эдик, ўша ерда учта кўприкни бузишга етадиган динамит қолган. Ҳамма и ҳам майли-ю, ҳозир ўша тошлққа немислар келган. Аллақандай штаб, машиналар турибди, солдатлар юрибди. Энди мундоқ: Сисой иккимиз часовёйни бирёғлик қиламиз, чунки немис тилини биламан. Утган урушда асир тушганимда ўрганиб олганман. Шу вақтда Матвей блан бирга бизнинг

одамлар бессишади. Динамитни ҳам оламиз, немисларни ҳам ўлдираемиз, машиналарни ҳам олиб кетамиз. Сисой сени машинада айтган жойингга элтиб ташлайди.

— Учучини мен ҳечқаёққа юбормайман,— деди Анна бирдан.— Қаёққа боради? Қсн кетиб узилиб қолади. Шу ерда ётаверсин. Малумотни бўлса Сисойнинг ўзи етқи-зади.

— Қизим ҳам худди ўзимга ўхшаган-да,— деди чол,— жуда шаддсд. Хайр, Сисойнинг ўзи бораверсин бўмаса, йўлларни биледи. Сен айтадиган гапингни ёзиб бер, олиб боради.

— Менга ана у сумкани беринг,— деди лейтенант ва бериб юборилиши лозим бўлган малумотни ёзабошлади.

* * *

Тонг маҳалида лейтенантни қаттиқ гумбурлаган товушлар уйғотди. Форнинг тепасидан лой ва қумлар тушар эди. У кўзини очиб, форнинг эшиги ёнидан милтиққа таяниб турган Аннани кўриб қолди.

Бир минутдан кейин яна бир портлаш рўй берди. Лейтенант кулиб юборди. Анна унга қайрилиб қараб, қўли блан товушингни чиқарма, деган ишорани қилди. Ўрмонда мутлақо жимлик. Шунинг учун лейтенант қизнинг товушингни чиқарма деганига ҳайрон бўлди. Шу онда аэроплан моторларининг гувиллаши эшитилди. Бирнеча минутдан кейин портлаш товушлари келиб турган томонда қий-чув бошланди.

— Бомбардимон қилишаётибди,— деди учучи қичқириб.— Эшитаётибсанми, Анна; бизникилар келишди.

— Демак Сисой бориб етибди,— деди эркин нафас олиб қиз.

Бу гапларнинг ҳаммасини менга ярадор учучи лейтенант Королев 1941 йилнинг июлида Ленинграддаги госпитальда ётиб айтиб берган эди.

На узбекском языке
Н. ВИРТА
СЕВЕРНЫЙ ФРОНТ
Госиздат УзССР Ташкент — 1942

Таржиманинг редактори *М. Раҳмон.*

Босишга рухсат эгилди 4/VII—1942 й. Р 8279. Печатний листи 3 1/2. 1 печатний листда
60384 ҳарф. Учёт. авт. листи 4,8. Тиражи 10.000. Баҳоси 1 с. 80 т.

№ 1 Тошкент босмаҳонаси, 1942 й. Заказ № 1045